

Základy evropské vzdělanosti

Jaroslav Koťa

studijní opora

bakalářské studium na katedře pedagogiky FF UK

Akademický rok: 2018/2019

Kontakt (emailová adresa): jaroslav.kota@ff.cuni.cz

© J. Koťa 2018

Anotace předmětu:

Úvod do filosofie slouží seznámení se základy antické filosofie a posléze s obratem, kterým byla zahájena novověká filosofie subjektivity u R. Descarta. Kurs je završen seznámením s klíčovými tématy a představiteli novověké filosofie, německé klasické filosofie a filosofie konce 19. a počátku 20. století. Cílem předmětu je osvojit si základní orientaci v oblasti filosofie, která tvoří obecný úvod do humanitního vysokoškolského vzdělání.

V průběhu dějin se z filosofie postupně vydělovaly jednotlivé vědní obory, které se stále opírají o filosofické metodologické základy. A právě ty bývají nejen předmětem odborných analýz, ale i sporů, protože z těchto obecných základů vyrůstá veškeré vědění.

Předpoklady filosofického poznání

K čemu je sociálním pracovníkům filosofie? Jako všichni lidé angažující se v oblasti humanitních věd, tak i sociální pracovníci se zamýšlejí nad smyslem lidského života, nad otázkami bytí, podstaty člověka, světa a přírody, pojetí dějin, umění, nad vztahem mezi poznáním a jednáním, problémem hodnot apod.

Pro výuku filosofie je otázkou, o jaké základy se tato výuka opírá, zda bude probíhat jako historický či jako systematický úvod. G. W. F. Hegel byl přesvědčen, že filosofii lze pěstovat především v její historické podobě, neboť je to disciplína vytvářená v průběhu dějin tak, že generace myslitelů navazovaly jedna na druhou a rozvíjely postupně motivy, tvořící základní osy evropského myšlení.¹ Historický náhled na filosofii otevírá schopnost porozumět jejím nejvýraznějším etapám, ukazuje, jak se proměňovala témata a řešení klíčových otázek výkladu světa, jeho poznání, problémy etiky, společnosti či logiky.

Tématika filosofie je neobyčejně rozsáhlá, až se zdá některým lidem nepřehledná, protože obsahuje tak rozsáhlý soubor textů, že je nelze během jednoho života pročíst. Ale tak je tomu dnes již v každém vyspělejší oboru lidského vědění. Navíc jsme konfrontováni s otázkou, zda úvod do filosofie má být naukovou záležitostí či spíše otevření cesty, která jedince přivede k vlastnímu zamyšlení nad světem a nad životem, k rozvíjení schopnosti uchopit problém, formulovat smysluplné otázky či se dotázat na skryté předpoklady, o něž se řešení celé řady problémů světa a lidského bytí opírá.

První otázkou při vstupu do studia filosofie je, zda nezačít systematickým úvodem, který zpravidla obsahuje nástin základních pojmů a problémů z oblasti filosofického myšlení. Takovým úvodem býval pro studující filosofie a humanitních věd úvod od Oswalda Külpeho

¹ srovnej k tomu HEGEL, G.W. F. *Úvod k dějinám filosofie*. Praha: Rovnost, 1952.

nebo našeho Josefa Tvrdeho či méně známého M. J. Skácela. Po listopadu 1989 se mezeru v pojmosloví pokusil zaplnit *Úvod do filosofie* od Arno Arnzebachera. Na druhou stranu se lze ptát, zda nezačít například textem od Břetislava Fajkuse *Filosofie a metodologie vědy* či Jaroslavy Peškové a Ladislavy Schückové *Já, člověk... Jak dělat vědu o člověku dnes a zítra*, které obsahují výklad vztahu mezi filosofií a vědou a jsou modernizovanými úvody do metodologie vědy z filosofického hlediska. Tyto texty lze zvláště doporučit těm, kteří neprošli výukou metodologie věd a filosofie v průběhu středoškolského vzdělávání.

O. Külpe začal výkladem co je filosofie, jak se dělí, věnoval pozornost otázkám filosofických disciplín, nauk jako jsou metafyzika, noetika a logika, dále pak přírodní filosofie, psychologie, etika a filosofie práva, estetika, filosofie náboženství a dějin. V kapitole o filosofických směrech probral jejich dělení, otázky noetických směrů, mezi něž zařadil racionalismus, empirismus a kriticismus (transcendentalismus), dogmatismus, skepticizmus, pozitivismus a kriticizmus, idealismus, realismus a fenomenalismus. Pod metafyzické směry zařadil singularismus a pluralismus, materialismus, spiritualismus, dualismus, monismus, mechanismus a teologii, optimismus a pesimismus, determinismus a indeterminismus, teologické směry, psychologické směry, názory o původu mravnosti, otázky morálky rozumu a citu, individualismus a universalismus, subjektivismus a objektivismus. Celou knihu uzavírá kapitolou o úkolech a systému filosofie.² Podobně se pokusil vystavět úvod do filosofických studií pozitivisticky laděný Josef Tvrdý, který začal kapitolou, co je filosofie, probral otázky noetiky (tedy teorie poznání, gnoseologie a epistemologie), pravdy, metody ve vztahu k teorii poznání, otázky apriorismu a aposteriorismu, realismu, fenomenalismu a idealismu (transcendentalismu). Následovala kapitola o přírodní filosofii, dále pak o filosofii hodnot, mravnosti, dějin. Filosofie společnosti, státu a práva, filosofie umění, náboženství a pojednání uzavírá kapitola o metafysice.³ Oba uvedené úvody jsou poznamenány dobou vzniku, Külpeho vyšel v r. 1929, Tvrdeho pozitivisticky přesný a výstižný vyšel z pozůstalosti v r. 1947.

Anzenbacherův *Úvod do filosofie* vyšel původně ve Vídni v roce 1985 a obsahuje uvedení do otázky co je filosofie, poté se věnuje odlišení filosofie od věd a ideologie, obsahuje stručné ukázky z dějin filosofie, popisuje filosofické směry dvacátého století. Další kapitoly jsou věnovány otázkám skutečnosti, možnosti, transcendentáliím, přírodě, času, teleologii, dále problematice poznání, logiky, otázce člověka, dějinnosti, společnosti, vztahu těla a duše. Následuje oddíl zasvěcený etice, svědomí, normám a sociální etice, filosofii práva; poté následuje

² KÜLPE, Oswald *Úvod do filosofie*. Praha: Melantrich, 1929

³ TVRDÝ, Josef *Úvod do filosofie*. Brno: Komenium, 1947.

oddíl o Bohu a o vztahu víry a filosofie. Anzenbacherův úvod je silně poznamenán novotomismem, tedy náboženským přesvědčením autora, který podle něj přitesává řadu formulací a problémů, které předkládá čtenáři.⁴ Pokud studující dokáže o každém z uvedených pojmů vést úvahu či jej alespoň stručně definovat, pak uvedené obecné úvody směle přeskočit.

Úvod do metodologie věd a filosofie od Břetislava Fajkuse je zaměřen na filosofické aspekty vědy, ale pro jedince, kterým dělá problém konstrukce definic, metodologie vědy a otázky vědeckého poznání je neocenitelným obecným vstupem do světa vědeckého přístupu ke skutečnosti. Publikace je věnována vývoji filosofie a vědy ve XX. století, falzifikační teorii K. R. Poppera, logicko-rekonstrukcionistickému pojetí vědy, historickým a holistickým koncepcím vývoje vědy u A. S. Kuhna, metodologii vědeckých výzkumných programů u I. Lakatose, novým koncepcím ve filosofii vědy (T. Shapers, T. Nicklese, C. C. van Fraussen, R. N. Giere), sociologickému obratu ve filosofii vědy a postmodernismu. Kapitola o problémech, tendencích a perspektivách je věnována problémům realismu, problematice vědeckého poznání, tématu pravdy ve vědě, sociálnímu učení a kulturní evoluci, hodnotám a etickým zásadám a vědecké racionalitě.

Publikace Jaroslavy Peškové a Ladislavy Schückové *Já, člověk... Jak dělat vědu o člověku dnes a zítra* je výborným úvodem do filosofie a vědy pro nefilosofy pracující v humanitních oborech. Uvádí čtenáře do světa vědění, vysvětluje, proč je i dnes zapotřebí filosofie, ukazuje, kdo jsme, odkud přicházíme, jaký je svět člověka, táže se po vztahu k technice, tematizuje vědy o minulosti a historickém vědomí v dnešní době. Je tu otevřen problém pojetí dějin v dějinách lidské kultury, hledání sebe sama, otázky umění a vztah umění a vědy.⁵

Jeden z novějších pokusů spojit systematický úvod s historickým představuje publikace Ivana Blechy s prostým názvem *Filosofie*, která věnuje jednotlivé kapitoly otázce, co je filosofie, problému bytí, problematice poznání, problému člověka a současné filosofii. Hutný, místy téměř slovníkový text se pokouší čtenáře přivést na cestu filosofických úvah; je věnován převážně tématice bytí, poznání a člověka jako takového. Současně obsahuje rozsáhlejší historické nástiny s poukazy, jak byly ty či ony problémy řešeny v průběhu dějin.⁶

⁴ ANZENBACHER, Arno *Úvod do filosofie*. Praha: SPN, 1990. ISBN 80-04-25414-4

⁵ PEŠKOVÁ, Jaroslava; SCHÜCKOVÁ, Ladislava *Já člověk... Jak dělat vědu o člověku dnes a zítra*. Praha: SPN, 1991. ISBN 80-04-21766-4

⁶ BLECHA, Ivan *Filosofie*. (4. opravené vydání) Olomouc: nakl. Olomouc, 2004. ISBN 80-7182-147-0

I tematický okruh: Vztah mýtu a filosofie, zrození filosofického myšlení

Počátky filosofického myšlení hrají významnou roli v pochopení, co je filosofie. Odpověď na otázku „co je to – filosofie“? se nachází před každým filosofujícím. Tato otázka míří k tomu, co byly počátky filosofie, přitom tato otázka byla již zodpovězena předchozím vývojem. Než však vstoupíme do filosofie, je třeba se ptát na předfilosofický způsob uvažování a tematizaci světa, která se odehrávala v mýtu. Snahy deklasovat mýtus v období pozitivismu se koncem devatenáctého a počátkem dvacátého století proměnily ve snahy vykládat mýtus vědecky. Ale i tyto způsoby výkladu nakonec nedokázaly adekvátně vyložit co je pro mýtus charakteristické.

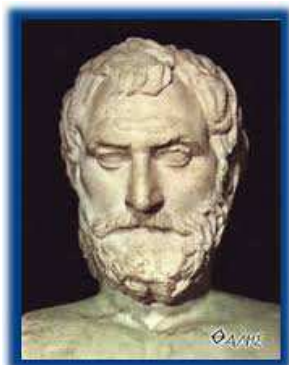
V průběhu dvacátého století postupně sílily snahy popsat a uchopit mýtus tak, aby bylo možné postihnout jeho specifické rysy – od zvláštního pojetí časovosti, bytí, mravních otázek včetně tematizace dobra a zla v lidském životě. Mýty v původní podobě předkládaly a zpřítomňovaly posluchačům archetypální příběhy ve velmi silné podobě, ukazovaly i vztah člověka k bohům – a bohů k mýtickým hrdinům. Tvrdíme-li, že v moderně lidstvo šlo prudce k sekularizaci, pak z prázdnoty vzniklé tím, že bohové opustili náš svět, lidé zaplňují intenzivním studiem mýtických příběhů.⁷

To, čemu filosofie věnovala zvýšenou pozornost, byl vznik nového typu racionality, která se začala vynořovat ve světě, v němž lidé ještě věřili ve své tradiční bohy a tradované mýtické příběhy. Ale cesta od mýtu k logu znamenala řadu zásadních proměn v přístupu ke světu, včetně položení základů evropských věd a vědění vůbec.

Mýtus je principiálně neteoretický. Odolává snaze jej vyložit prostřednictvím přesnějšího pojmového myšlení. Badatelé, kteří prošli vědeckým školením, mýtus buď zavrhovali, nebo se jej pokoušeli zmocnit prostřednictvím vědecké interpretace, usilovali odhalit, co se skrývá za alegorickými výklady mýtických příběhů. Což je technika, kterou znali již stoici. Podle vlivné pozitivistické tradice mýtus značil klamný výklad, sebeklam, samočinně se vynořující představy, mínění a zvěsti, protože pozitivisté pojímali mýtus pouze v pokleslém významu a považovali jej za zakrnělou formu duchovního života. Přitom snaha analyzovat mýtus vědecky je stále ještě nejlepší způsob jak mýtus úspěšně zničit.

⁷ GRAVES, Robert *Řecké mýty* I. II. díl. (překlad Jiří Hanuš) Praha: Odeon, 1982.

Zrození filosofie: Thales (624 - 548, 545) a Milétská škola

Thales bývá sice ještě přiřazován k tzv. sedmi mudrcům, ale Aristotelem byl současně označen za prvního z filosofů. Od něj bylo toto označení dále přebíráno a tradováno.

Milétská škola postavila jako základní otázku světa - otázku pralátky, která by mohla být považována za původce všeho jsoícího, počátku - ARCHÉ. Za tuto pralátku Thales považoval vodu (HYDÓR).

Voda má schopnost stávat se pevnou jako zem (led) i plynem (pára).

Protože u Thalety vše pochází z vody, vše má v sobě i její základní vlastnost - pohyb - život. Učení těchto myslitelů se nazývá hylozoismem (HYLÉ - látka, ZÓÉ - život). Objevuje se zde již odlišný úhel pohledu než v mytologických výkladech, protože v novém výkladu je ponechána stranou celá homérská mytologie a bohové, dění začíná být vykládáno abstraktně...

Anaximandros (610 - 545)

Anaximandros, další z Milétské školy, odmítl konkrétní látku - vodu jako pralátku, ale nazval ji APEIRON HYDÓR⁸ - což je jakási prvotní vlhkost (PROTON HYDOR). Z ní vznikají všechny věci, celý svět. Na počátku bylo APEIRON - tj. neomezené, nesmrtelné a nehynoucí. A vše, co z něj vzniklo, se nakonec do tohoto neomezeného stavu musí vrátit. Značné spory dodnes probíhají kolem prvního dochovaného filosofického zlomku, který je považován za

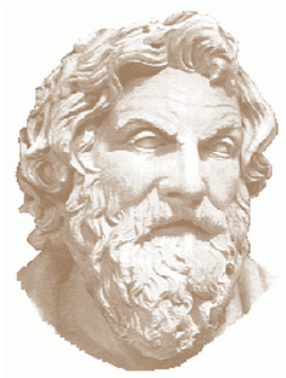
autentický. V tomto zlomku se říká: "A z čeho věci vznikají, do toho též zanikají podle nutnosti, neboť si za své bezpráví navzájem (ALLEOIS) platí pokutu a trest podle určení času." (Zl. B. 1. ze Simplikia).⁹

Někdy se uvádí, že u Anaximandra lze nalézt zárodečnou formu descendenční teorie. Podle ní člověk pochází z jiných živočichů - a to z ryb. "Lidé se nejprve zrodili a vyrostli uvnitř ryb tak jako žraloci, a když se stali schopnými, aby si sami pomáhali, tehdy vystoupili a zmocnili se země" (Zl. A. 30. Z Plútarcha). Teorie o tom, že první živočichové se zrodili ve vlhku, tvoří zárodek moderní hypotézy o zrodu života kdesi na břehu oceánu.

⁸ řecká slova se v novějších filosofických textech přepisují velkými písmeny latinské abecedy.

⁹ Zlomky A u před Sokratovských myslitelů jsou tzv. zprávy z druhé ruky, kdy máme zachovány poznámky o některých z prvních myslitelů, zlomky B jsou ty, které jsou považovány za přímé citace čili autentické výroky filosofů. Číslování zlomků je společné a je mezinárodní; podobně jsou očíslovány veškeré Platónovy a Aristotelovy texty.

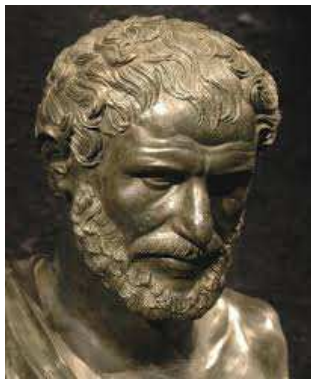
Anaximénés (585 - 524)

Anaximénés, další z velkých Milét'anů, vyhlásil za počátek APEIROS AÉR - neomezený vzduch, nekonečný velikostí, všeobsáhlý, neomezený. Zředěním vznikl oheň, zhuštěním pak vítr, mraky, voda, země, kameny. I bohové vznikli z této pralátky.

2. tématický okruh: velké postavy řecké předsokratovské filosofie

Hérakleitos z Efesu (540 - 480)

Hérakleitos byl již ve starověku nazýván SKOTEINOS - temný. Hledal, tak jako Milét'ané, odpověď na otázku, z čeho pocházejí (všechny) věci, co je jejich základním principem. A za prvopočátek a pralátku stanovil oheň (PÝR): *"Tento svět, týž pro všechny, nestvořil žádný z bohů ani z lidí, ale vždy byl, jest a bude živým ohněm, rozněcujícím se podle míry a hasnoucím podle míry"* (Zl. B. 30. Z Klementa a Plútarcha). Nejvýznamnějším počinem Hérakleitovým bylo, že do řešení otázky, co toto vše jest a co jest znamená, vnesl nový termín - a tím byl LOGOS. LOGOS - to je značně obtížný výraz, i když se zdá, že jej zcela snadno můžeme přeložit jako řeč. Ale v jakém smyslu řeč? Hérakleitos vždy hovořil o logu mnohoznačně - a tím tento termín značně zproblematizoval. Naznačoval, že myslící se vyznačují tím, že mají stejné myšlenkové obsahy, mají na mysli totéž. U Hérakleita se objevuje vedle pojetí logu celá řada důležitých motivů: zárodky antické dialektiky, myšlení v konkrétních relacích, ale i jakýsi nástin pudu smrti či hry, kterou si s námi hraje čas.

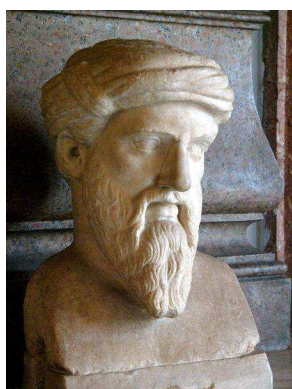

Parmenidés – zastavitel pohybu a hlasatel jediného jsoucího

Parmenidés (540, 515 – 456, 449 př.n.l.) je zakladatelem elejské školy. Jeho učení bývá považováno za jednu z nejtěžších hádanek předsokratické filosofie; je možná temnější než Hérakleitos. Zřejmě se zasloužil o zavedení filosofického sloganu *jsoucno*, které se u něj proměňuje ze slovesného tvaru v podstatné jméno na základě negace předcházejících vyprávění o světě. Lze říci, že jeho pojetí jsoucího (bytí) je tak výsostná abstrakce, že již nikdy nebyla v dějinách filosofie překonána.

Parmenidés byl filosofem, který si uvědomil naléhavost řešení základní otázky po tom, co *jest*. Uvědomil si, že vše spadá do mohutného celku, který naopak nepatří k žádné věci. Celek - Bytí samo - není něco, co by bylo přilepeno k jednotlivinám jako nějaká jejich kvalita či vlastnost, není to ani deštník nad věcmi. Ale od jednotlivých věcí nelze bytí odpreparovat, či na jejich základě vyspekulovat. Bytí, patřičnost celku, je zároveň tím, co do tohoto celku staví každou jednotlivou věc.

Pýthagorás ze Samu (580 - 500)

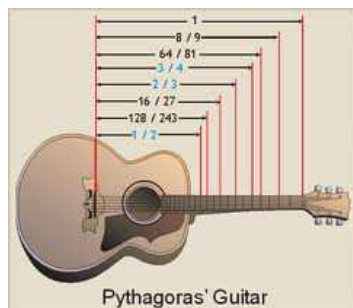

Pýthagorás, filosof a náboženský myslitel, pocházel z ionského ostrova Samu. Emigroval do jihoitalského Krotónu, kde (kolem r. 550 př. n. l.) založil spolek či sdružení myslitelů pěstujících filosofii a náboženství. Společenství mělo zřejmě také výrazné politické ambice.¹⁰ Po několik desetiletí hráli pýthagorejci významnou úlohu v životě jižní Itálie. Diogenés Laertios uvádí, že Pýthagorás byl také první, kdo se namísto SOFOS pojmenoval výrazem FILOSOFOS - milovník moudrosti. To vykládá jako výraz skromnosti, neboť Pýthagorás tímto označením vyslovoval, že není vlastníkem moudrosti, ale usiluje o ni s vědomím, že jde o nedosažitelný cíl.

O pythagorejské filosofii se někdy uvádí, že byla založena na THEÓRIA (diváctví), které bylo ztotožňováno s hledáním pravdy. Další zprávy naznačují, že Pýthagorás byl nejen kontemplativním myslitelem, ale také energickým organizátorem duchovního, mravního a politického života. Mladší pythagorejská generace ze sebe vydala řadu výrazných osobností, které se zapsali do dějin řecké vědy: a) soudí se, že v polovině pátého století došli k většině výsledků, které byly uvedeny v soustavu Euklidem v I., II., VII., a IX. Knize jeho Základů, b) botanik Menestor se stal zakladatelem této vědy, c) Pýthagorovi se připisuje, že jitřenka a večernice jsou totéž těleso, jakož i to, že měsíc dostává své světlo od Slunce, d) Fyzik Xuthos obhajoval existenci prázdného prostoru, e) hudebník Damón, učitel a přítel Periklův, uvažoval o vlivu hudby na duši člověka a na lidskou zdatnost, nejen soukromou, ale i politickou (na

¹⁰ BOUZEK, J. - KRATOCHVÍL, Z. *Řeč umění a archaické filosofie*. Praha: Hermann a synové 1995; LAERTIOS, Diogénes *Životopisy, názory a výroky proslulých filosofů*. Praha, ČSAV 1964; FARRINGTON, B. *Věda ve starém Řecku a její význam pro nás. Od Thalety k Aristotelovi*. Brno: Rovnost, 1950; HEGEL, Georg Fridrich Wilhelm *Dějiny filosofie I*. Praha: ČSAV, 1961; Patočka, Jan *Nejstarší řecká filosofie. Filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem. Přednášky z antické filosofie*. Praha, Vyšehrad 1996; PORFÝRIOS - JAMBLICH - KRATOCHVÍL, Z. - BOR, D. Ž.: *Pýthagorás ze Samu*. Praha, Trigon 1999; *Zlomky předsokratovských myslitelů* (překlad K. Svoboda). Praha, ČSAV 1962.

spravedlnost DIKAIOSYNÉ), f) proslulý pythagorejec Alkmaion byl jedním z prvních, kdo prováděli pitvy a rozvinul učení o tělesné harmonii, která je podmínkou zdraví, g) Filolaos z Krotónu se zabýval harmonií v hudbě a propracoval matematické učení o proporcích, h) učitelem slavného Perikla byl pythagorejec Pythokléd, ch) pythagorejská nauka o číslech inspirovala mnohé slavné antické matematiky, i) Archytas z Tarentu (žijící ve 4. století) vynikal v matematice, geometrii, astronomii a mechanice a byl významným státníkem - byl sedmkrát zvolen stratégem, který byl obezřetný, udatný a nikdy nebyl poražen, j) pythagorejské nauky jsou považovány za základ pozdější alchymie a pozdější hermetici, účastníci se výstavby katedrál, podle

vzorů pythagorovců ustanovovali tajné spolky.

Poznání bylo u pythagorejců spjato se soustavou náboženského *očišťování*, což předpokládá, že za tímto konáním muselo stát nějaké *učení o životní katarsi*. To vše činí pythagorejskou nauku značně neobvyklou, neboť tvoří překvapivý kontrast k řecké životní uvolněnosti. Další zvláštností školy byla výrazná spjatost s orfismem. Z něj byla převzata nauka o převtělování duší a byla rozpracována tak, že byla provázána s rytmem světa. I samotné převtělování bylo pojímáno jako součást tohoto rytmu. Duše prochází živými bytostmi v určité době, podle určitého rytmu a podle přesných zákonů.

Pythagorejci samotní postupovali podle principu, že vše, co se chová jako číslo, jest samo číslem. Nebo jinak: chovají-li se dvě věci k sobě jako dvě čísla, pak jsou samy pouze zahalenými čísly. Někteří z pythagorejců v pozdějších generacích (jak referuje Aristotelés) považovali věci ne za čísla samotná, ale za jejich nápodobu.¹¹ Celá pythagorejská teorie čísel byla něčím více, než matematikou - byla všeobecnou fyzikou. Čísla pro ně sloužila k zachycení kvalit.

Na jednu stranu měli pythagorejští badatelé blízko k mýtu, na straně druhé v antickém světě představovali prototyp svobodných badatelů. Zaměřili se na exaktní vědy a jejich přesnost našla výraz v matematice, astronomii a akustice. Pythagorejství je pozoruhodné tím, jak usiluje o to, aby jedinec dbal sám na sebe a pokusil se uskutečnit svůj život jako mravní, ale současně zkázněné umělecké dílo.

Empedoklés z Akragantu (484, 483 - 424, 423)

Empedokleovi jsou připisovány dvě rozsáhlé básně: KATHARMOI (Očištění) a PERI FY-

¹¹ "Pythagorejci říkají, že věci jsou tím, že se podobají číslům" (Zl. B 12 z Aristotela).

SEÓŠ (O přírodě). Z nich se zachovalo poměrně velké množství zlomků - uvádí se, že z pů-

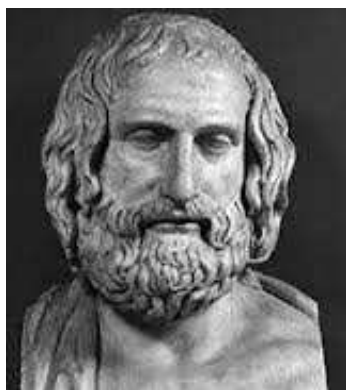
vodních 5 000 veršů máme zachováno asi 450. Tento počet přinejmenším svědčí o tom, že byl v antice s oblibou opisován a citován. Empedoklés byl zřejmě první, kdo si uvědomil *podstatný rozpor, který existuje mezi předmětným poznáním a nepředmětným porozuměním vlastnímu životnímu osudu a poslání*. Teprve, když myslitel uchopí celou přírodu, seznámí se s jejími zákonitostmi, může dospět k vědomí, že mu bylo svěřeno poslání vyšší bytosti, která je

tomuto světu nadřazena. Podle Empedokla existují minimálně 4 nevzniklé látky, které jsou v básni *Peri fyseos* uvedeny jako 4 prvky (STOICHEIA) - a z nich pohybem (slučováním a rozlučováním, míšením a odlučováním) je vyložen vznik světa. Všechno co je, vyrůstá z těchto 4 prvků - a my jsme účastní viděného. Ale kořeny jsou nezjevné. Jsou to TESSARA PANTÓN RIZOMÁTA - nezjevné kořeny všeho. Čtyři živly jsou věčné, nezničitelné, kvalitativně odlišné: *oheň je horký, země studená, vzduch suchý, voda vlhká*. Dokonce i barvy představují kvality těchto živlů: *bílá patří ohni, žlutá zemi, červená vzduchu, černá vodě*. Svět je ovládán dvojím principem: na straně jedné lze nalézt pasivní látky, kořeny RIZÓMATA, ale na druhé straně Láska a Svár střídavě získávají převahu a způsobují pohyb. Pohyb je vyvoláván vnějším působením dvou proti sobě postavených principů: přitažlivosti a odpudivosti. Myslitel alegoricky tyto hybné principy označil jako Lásku a Svár.

Empedoklés popisoval proces vnímání jako přijímání stejného stejným: zemí vnímáme zemi, vodu vodou, lásku láskou, svár svárem. A to znamená, že můžeme vnímat pouze to, čím sami nějak jsme, pro co v sobě máme orgán. Platí-li v teorii vnímání, že podobné je vnímáno podobným, pak lidská mysl, která v sobě neobsahuje žádný Svár, bude nejen dokonale činná, ale bude i celý kosmos vnímat jako zbavený Sváru a ovládaný Láskou. Jinými slovy: taková očištěná mysl nahlédne myslící jednotu jako podobnou čistému bytí. Duše, která je svárlivá, naplněná nenávistí a závistí tak bude ve světě nacházet především působení sváru. Naladění vůči světu není jenom pomíjivá záležitost každodennosti, ale má ontologický dopad: svět se člověku ukazuje v té podobě, jakou má duši. Proto také pouze ti, kteří jsou naplněni Láskou, mohou proniknout k podstatnému, k plnému bytí, zatím co nenávistní zahlédnou jen okrajové a nepodstatné záležitosti - o čemž svědčí nejen nenávist v duši, ale dočasné vítězství nenávisti i v jejich projevech. Nenávistní, či Svárliví jsou účastní pádu světa, zatím co ti, kteří jsou naplněni Láskou, pracují pro její příští návrat - a tím pro dokonalost světa. Člověk se nemá zabývat věcmi nízkými, ubohými a špinavými, protože si pošpiní i svou duši.

Anaxagorás z Klazomen (500, 497 - 428)

Anaxagorás prohlašoval, že vznikání a zanikání jsou pouhá zdání, protože ve skutečnosti je směšování a rozlučování. To se netýká živlů jako u Empedokla, ale částic základních látek, které nazýval "semeny věcí" (SPERMATA CHRÉMATÓN). Tyto částice lze do nekonečna rozdělovat, čímž mohou vnikat stále menší a menší částičky, látkově ovšem stejné. Řečeno

jinak: kdyby se oddělil jakýkoliv díl, zůstal by látkově týž. Proto Aristotelés označil Anaxagorova SPERMATA CHRÉMATON výrazem HOMOIOMERIE (homoios = stejný, meros = část, díl). *"Anaxagorás pokládá prvky za stejnorodé (stejnodílné) věci, jako kost, maso, míchu a z ostatního to, čeho část má stejné jméno s celkem."*¹² V nauce Anaximadrově Aristotelés viděl vrchol fyzické nauky. HOMOIOMERIE nejsou žádné abstraktní částice (jako

Demokritovy atomy), ale sama příroda obsahuje zvláštnosti a jednotlivosti. Proto se jedná o konkrétní částice. Každá látka v sobě obsahuje veškeré ostatní věci - vodu, vzduch, kosti. Například voda v sobě obsahuje maso, kosti atd. Tím je myslitel obrácen k problému nekonečné mnohotvárnosti principů a k otázce: co je na věci smyslově vnímatelné. A to, co je vnímatelné, je výsledek nahromadění množství stejno-dílných částic, přičemž jeden druh získal převahu.¹³ Vznik věci je vždy umožněn tím, že dochází ke spojení částic, které byly původně rozptýlené v počátečním chaosu. V látkovém chaosu není nic uchopitelné pro přílišnou malost, neboť to, co je příliš malé, se vymyká lidskému měřítku. Pod hranicí vnímatelného přitom může existovat značný rezervoár různého, tím pádem i možnost změny. Platí také, že teprve, když do chaosu malých částic zasáhne jednotící princip, princip shromažďování a míšení, dochází současně k sjednocování stejnorodých elementárních částic, které se odehrává proti původnímu chaosu. Aby vznikl kosmos, bylo zapotřebí, aby došlo k sjednocení "semen" budoucích věcí. Anaxagorás se domníval, že k tomu bylo zapotřebí působení principu, který chápe vše i mimo lidská měřítká, který je schopen pochopit i bezrozměrné, protože je sám bezrozměrný.¹⁴ A takovým principem je NÚS - rozum, duch, který reprezentuje princip chápání, porozumění světu před jeho vznikem i po tomto vzniku. Tento duch je současně představován jako kosmologicky činná síla, síla sjednocující zárodky, která způsobuje, že to, co je rozpoznáno jako podobné se navzájem slučuje a umožňuje tak vznik věcí i světa v lidském měřítku, světa, kde nejsou již jen zárodky či semena věcí, ale i věci samotné. Anaxagorovo pojetí NÚS

¹² Zl 59 a 46 z Aristotela.

¹³ srv. k tomu: HEGEL, G. W. F. Dějiny filosofie, I. Praha: ČSAV, 1961, s. 289.

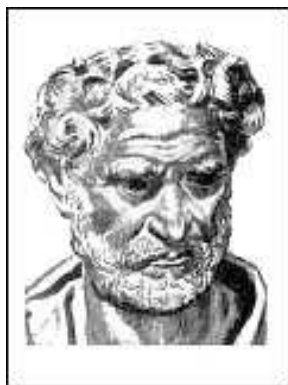
¹⁴ Zlomek B 12

bylo pokusem o vydělení aktivního principu, který pořádá pasivní materii. NÚS, poté co se objevil a počal působit, byl vlastně vládnoucí či řídicí princip všeho utváření věčného světa. S Anaxagorou přišla do významného kulturního a obchodního centra řeckého života - do Athén - filosofie. Filosofie se do té doby rozvíjela v ionských obcích a na jihu Itálie. Filosofie, kterou Anaxagorás přinesl do Athén, byla provozována jako ryzí THEORIÁ, jako diváctví, pozorování, patření. Anaxagorás dal teorii nové poslání: má se stát takovým pozorováním, které povede k výkladu věcí, uspořádání světa a kosmu.

Leukippos (přibližně 500 - 440. př. n. l.) a Démokritos – antický atomismus

Leukippos a Démokritos byli sice současníky Sókrata, ale jsou zařazováni mezi "předsokratiky", neboť jejich atomistická teorie představuje poslední originální teoretickou spekulaci. V protikladu k eleatům Leukippos uznával nekonečné množství jsoucen - a nazýval je atomy. Atomy jsou věčné, nehybné, neměnné, nedělitelné. Mají čistě kvantitativní charakteristiky a neomezené množství tvarů. Věci vznikají jejich spojováním a rozlučováním.

Démokritos převzal Leukippovo učení o složení jsoucna. Hovoří o pohybu a nutnosti v souvislosti s plnem a prázdňem. Jsoucen je nekonečné množství. Jednotlivá jsoucna nelze dále dělit (řezat) a jsou nazvána atomy. Atomy jsou ve věčném pohybu. Bez pohybu by nemohl existovat celý systém. Protože pohyb umožňuje vznikání věcí. Pohyb je vlastní atomům. A nemá smysl se tázat po jeho zdroji či původu. Je to čistě mechanický pohyb, pohyb neměnných atomů. Ale vše se v něm stále děje podle nutnosti (ANANKÉ) a to vylučuje náhodu. Nutnost tak ovládá veškerý pohyb.¹⁵

Démokritos tvrdil, že existuje bytí i nebytí, tj. atomy a prázdno - a pokusil se překonat protiklad mezi pojmovým myšlením a smyslovým vnímáním. Rozeznával dva druhy poznání: pravé (GNÉSIE GNÓME), které je rozumové - a temné (SKOTIÉ GNÓMÉ), smyslové vnímání. Pravdivým předmětem poznání jsou totiž atomy. A jejich velikost, poloha, uspořádání a schopnost na sebe tlakem a nárazem působit - to jsou pravdivé kvality těles. Takové vlastnosti jako kvality - totiž barva, sladkost, chuť, hořkost, teplo, chladno aj. jsou ve skutečnosti pouze míněním. Neboť ve skutečnosti jsou jen atomy a prázdno. Tím Démokritos naznačil velmi důležitou záležitost, že vztah mezi skutečnými vlastnostmi věcí a poznáním není přímý, ale zprostředkovaný. V základě Démokritovy etiky je tvrzení,

¹⁵ Srv. k tomu: ZI 45 a násl.

že nejvyšším dobrem je spokojenost (EUTHÝMIÁ), tj. dobrá mysl. Prostředkem k dosažení dobré mysli je rozum, moudrost. Spokojenost je stav harmonie, klidu duše. Té je dosaženo uměřeností. Protože i rozkoše, když překročí pravou míru, zvrhnou se ve svůj protiklad.

Sofisté: Protágorás, Georgias

Sofista (SOFISTÉS) znamenal původně totéž co SOFOS - mudrc, moudrý člověk. Záhy však nabyl významu "učitel moudrosti", protože sofisté především vyučovali - ať již v soukromí, či na veřejných prostranstvích. Sofisté se stali příslušníky nového povolání - stali se prvními profesionálními učiteli v řeckých obcích a nositeli obecné vzdělanosti, které bylo orientováno k praktickému využití ve veřejném životě, v politickém rokování a v soudní polemice. Sofisté učili své žáky *myslet, mluvit a jednat*. Teprve později nabylo označení "sofista" hanlivý přídech - a to v okamžiku, kdy si vzdělaní Řekové začali uvědomovat, že se dostávají do konfrontace s něčím dosud nevídaným - a tím byl nejen novátorský přístup k výpovědi o světě - ale i s čímsi relativizujícím a vše zpochybňujícím.

Jejich vystoupení bývá považováno za jakousi řeckou variantu osvícenství. Sofisté promýšleli metody logické argumentace, do popředí zájmu vynesli otázky řečnické teorie i praxe a učili tzv. "eristiku" - umění dovést spor k žádanému výsledku či zvítězit nad konkrétním protivníkem. Eristika se rozvíjela především v oblasti advokátní a politické praxe. Za tzv. "věk sofistů", při veškeré neurčitosti a proměnách výrazu sofista, lze vymezit období zhruba mezi lety 450 a 400 let př. n. l. V tomto období byli "sofisté" především učitelé řečnického umění, kteří toto umění vyučovali profesionálně a přivedli je k určité dokonalosti a rozkvětu. Jako "sofistu" bylo také možné označit kohokoliv dalšího, kdo se zabýval podobnými intelektuálními činnostmi a byl jim blížký svými názory.

V galerii první generace významných sofistů se na prvním místě nachází **Prótagoras z Abdér** (488 - 411), z něhož bývá často citován výrok, že umí "*slabší důvod činit silnějším*".¹⁶ To bývá někdy interpretováno tak, že nezáleží na pravdě, ale na síle či obratnosti našeho přesvědčování protivníka. Tento výklad však není zcela korektní, protože výrok naopak ukazuje, že si Prótagoras uvědomoval objektivní základ pravdy. Porozuměl mu ale hlouběji v tom, že ne každá argumentace přispívá k odhalení pravdy - zvláště tehdy ne, když je nekorektní, osobnostně zaujatá a vychází jen a jen z jakéhosi nezdůvodnitelného přesvědčení.

Prótagoras vystupoval jako veřejně činný učitel, ale byl vypovězen z Athén pro svůj spis, který byl prý jako bezbožný veřejně spálen z rozkazu státu. Tento spis začínal větou: "*O bozích*

¹⁶ Zlomek A 21 a B 6 z Aristotela.

nevím, ani zda jsou, ani zda nejsou, neboť mnohé okolnosti brání tomuto poznání - jak záhadnost samotného předmětu, tak i to, že život lidí je krátký." Prótagoras uvažoval asi takto: nemůžeme hovořit o bozích, protože jsme krátkověcí. Abychom mohli poznat božské, museli bychom se sami stát bohy. Diogénes Laertios uvádí, že "*Prótagoras první říkal, že jsou o každé věci dva výklady navzájem protivné*".¹⁷ Tento výrok ilustruje, co muselo děsit svou dvojakostí a snad i morální opovážlivostí.

Gorgias (483 - 375) přišel do Athén ze sicilských Leontin. Až do dnešních dob ohromují jeho tři zásady ze spisu nazvaného provokativně O nejsoucím čili o přírodě. První říká, že "*nic není*", druhá: "*je-li i něco, nemůže to člověk poznat*", třetí: "*lze-li to poznat, nelze to přece bližnímu sdělit a jemu to vyložit*".¹⁸ Za argumentací spjaté s první zásadou "*nic není*" je zřejmě ukryta důležitější myšlenka, než jen umělá obhajoba nějaké slovní hříčky. Od dob eleatů se otevírala sféra filosofování jako zvláštní způsob tematizace vztahu ke jsoucímu a k bytí vůbec. Celá stávající filosofie vykazuje závažné nedostatky. Proto výrok "*nic není*" zřetelně nevede k nihilismu, ale spíše znamená, že nic z toho, co bylo dosud objeveno, neplatí nevyvratitelně. Platí-li, tak pouze podmíněně a nedostatečně.

Sofisté zasahovali svými úvahami i do oblasti státovédy. Dle Prótagory stát vznikl shromážděním lidí a je spojením slabých proti silným, obranou proti bezprávnému jednání. Gorgias to doplnil tezí, že je třeba, aby silní obnovili vládu přirozeného zákona. Tehdejší spor o povahu státu byl založen otázkou, zda existuje FYSEI (od přírody) či NOMOI, THESEI (zákonem či ustanovením). Gorgias uvedený spor řešil asi takto: stát vznikl ustanovením, ale mění se v přirozený stav vítězstvím silnějšího nad slabšími. K jeho učení se hlásil i Trasymachos (známý z Platónovy Ústavy), který tvrdil, že spravedlivé není nic jiného, než prospěch silnějšího.

3. tématický okruh: Sókratés a velké filosofické školy: Akademie a Lykeion

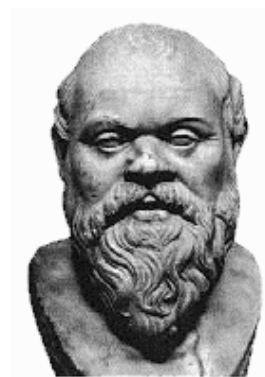
Sókratés (470, 469 - 399)

O Sókratovi nelze přednášet ani psát, protože jde o muže, který za filosofii zaplatil nejvyšší možnou cenu. V jeho osobě se setkáváme s myslitelem, který patří mezi největší postavy evropských dějin. Vše, o čem učil, známe od jiných - od Platóna, Xenofóna, Aristotela a spisovatele komedií - Aristofana. Podle Platóna se zdá, že Sókratés stál u kořenů toho, co tvoří filosofii. V tomto smyslu také Platón podtrhoval jeho výjimečnost, ale jeho dílem prostupuje autorská stylizace. Postupně mu vkládá do úst stále více vlastních názorů a myšlenek.. Xe-

¹⁷ Zlomek B 6.

¹⁸ K tomu existuje podrobný komentář ke každému ze tří uvedených bodů od Sexta Empirika.

nofón je podezříván z toho, že byl autorem bez invence, někdy i z toho, že vůbec nebyl v Athénách a zapsal teprve po letech vyprávění z druhé ruky aniž by měl jakýkoliv smysl pro filosofii. Aristofanés jako dramatik odkázal posměšné vylíčení zlomyslného sofisty. Olof Gidon tuto situaci charakterizoval výrokem: o Sókratovi můžeme prohlásit bezpečně jen to, že o něm nic nevíme bezpečně.

Ze Sókratova filosofování se připomíná teze „vím, že nic nevím“. Při rozhovorech se spoluobčany zkoumal sebe sama i jiné, které pokládal za moudré. Výsledek jej překvapil, neboť Sókratés zjistil, že „že ani jeden, ani druhý z nás neví niv dokonalého, ale on se při svém nevědění domnívá, že něco ví, kdežto já ani nevím, ani se nedomnívám, že něco vím“. ¹⁹ Myslitel zaměřil zcela vědomě pozornost na otázky lidského života, na člověka a jeho jednání. Do centra jeho pozornosti se dostaly etické otázky: "co je zbožné a co je bezbožné, co je krásné a co ošklivé, co je spravedlivé a co nespravedlivé".²⁰ Člověk a jeho vědění jsou neoddělitelné od spravedlivých skutků a jiných projevů ctnosti (ARETÉ). Filosofem, podle Sókrata, nemůže být nikdo, kdo má znalosti a je moudrý, ale postrádá ve svém životě ctnosti.²¹ Sókratés byl také kritikem mechanického pojetí demokracie. Vadil mu politický systém, který se nedokáže zeptat na své předpoklady. Demokracie považována za cosi samozřejmého, ale ve skutečnosti bývají její zastánci konzervativní a provádějí ji neoborně. Proto je odsouzena k postupnému zániku. Významný je jeho vklad do péče o lidskou duši. Je zapotřebí, aby se obrátila k sobě samé a aby se člověk začal zabývat svým posláním. Je třeba dosáhnout toho, aby se lidé přestali starat o to, co je závislé na něčem jiném - ale mají se umět postarat sami o sebe. Na vlastní duši všechno závisí. I to, co je vnější - co tvoří politickou sféru.

Sókratés byl pro Platóna inspirací v tom, že v něm přivedl k životu víru v duchovní obsah života: V to, co není odvoditelné z přírody, z tázání po fyzikální povaze světa. Ale inspirace odkazem velkého učitele mu umožnila porozumět tomu, že je třeba zkoumat metafyzický ráz posledního životního jádra.

Platón (429 - 384)

Platón patřil mezi Sokratovy žáky; svým dílem se stal se jednou z největších světodějných

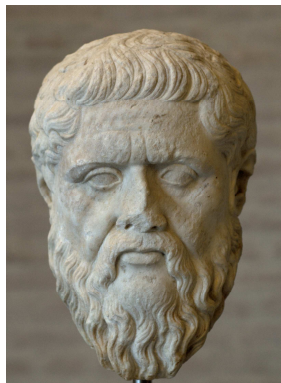
¹⁹ Obrana Sókrata, 21a (Veškeré Platónovy a Aristotelovy texty jsou jednotně očíslovány, takže v kterémkoliv překladu by se měly pasáže označené čísly stran původního vydání shodovat.)

²⁰ Xenofón Vzpomínky na Sókrata I., 1, 15.

²¹ "Všechna znalost, je-li odloučena od spravedlnosti, projevuje se jako ošemetnost a ne jako moudrost" (Ménexos 247a).

postav. Jeho filosofie zásadním způsobem ovlivnila veškerou okcidentální vzdělanost; někdy se hovoří o tom, že celá evropská filosofie je vlastně soubor komentářů k jeho dílu.

Chtěl se původně věnovat státnickým záležitostem, ale ve dvaceti letech uslyšel Sókrata, k němuž jej přivedl jeho otec - a zůstal jeho žákem po osm let. Po Sókratově smrti cestoval a zabýval se studiem matematiky a filosofie. Po návratu do Athén se stal učitelem v Akademii.

Ve všeobecné úctě se Platón dožil 81 let a zemřel r. 348 př. n. l. v den svých narozenin.

Platónovo dílo máme zachováno v řadě dialogů, které představují svrchované umělecké dílo starověké filosofie. Jisté komplikace přináší to, že nemáme k dispozici některé texty – především ztracený spis *O dobru*. Interpretaci komplikuje i to, že Platón psal dílo v podobě dialogů, kde nemluví sám, ale nechává hovořit nejrůznější účastníky – Sókrata

a mnoho dalších postav. Jako úvod do jeho filosofie lze začít u podobenství o slunci a o jeskyni.²² Tato podobenství naznačují, jak Platón rozuměl otázce dobra či idejí. Přičemž zcela jistě nejslavnější je podobenství o jeskyni. Svět uvnitř jeskyně je alegorickým obrazem smyslového světa, svět venku má představit zpodobnění Dobra. Celé podobenství je symbolické a naznačuje, že je třeba, aby člověk prošel vnitřní proměnou, aby odtrhl zrak od smyslových věcí a naučil se rozumem pojímat ideje. Sókratés přivedl Platóna k nutnosti hledat Dobro a to znamenalo obrátit pozornost myšlení k vymezení pojmů. Definování se přece vztahuje na jiné věci, než jsou ty, které vnímáme smysly, protože výměr měnících se věcí je nemožný. A tyto jiné věci, na které se vztahuje definování – nazval ideje. Všechny smyslové věci jsou podle těchto idejí jen nazývány – a věci mají svou jsoucností účast na idejích. Platónovi v zásadě nešlo o to se doptat, co je ta či ona jednotlivá věc. Ptal se po poznání krásna, spravedlnosti, zbožnosti. Idea ani nevzniká, ani nezaniká, ani se nezvětšuje, ani se nezmenšuje, ani jí neubývá, ani se nemění. Idea je vskutku a v pravdě, její jsoucnost je dokonalá. Jediné určení ideje je, že *jest*.²³ Platónský dualismus vede k tomu, že idea nemá časové ani logické určení (tak jako rozdíl mezi nebem a zemí, protože pojmy “nahore” a “dole” mají vždy jen alegorický význam). Každá idea je současně jedinečná představitelka jisté obecniny.

Ve *Faidonu* Sókratés dokazuje, že naše vědění není nic jiného než rozpomínání (ANAMNÉSIS). Pohotovost chápat neznámé dojmy je přece důkazem o preexistenci duše. *Faidros* se stal jedním z největších a nejslavnějších mýtů o zkušenosti duše před vstupem do těla. Ale

²² Tato klíčová podobenství jsou uvedena v VI. a VII. knize Ústavy.

²³ V *Timaiu* je řečeno, že idea nemá ani časové určení; 38 a.

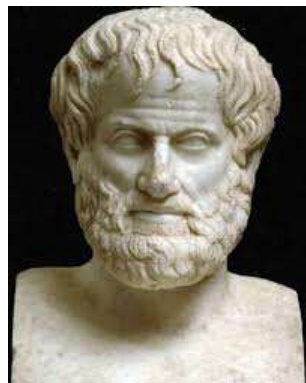
pouze v třech dialozích ze středního období (*Faidon, Menon a Faidros*) se objevuje hypotéza o anamnézis, v pozdějších dialozích již hypotézu o anamnézis nenajdeme. To, jak Platón dospěl k idejím a jak jim rozuměl, to se dosud nikomu nepodařilo vysvětlit.

Duchovnost v platonismu znamená, že milovník moudrosti nemůže být milovníkem těla. Zde se zakládá jedno z významných pojetí duchovního asketismu. Podstatným momentem Platónova učení je teorie separovaných idejí, na které bylo koncentrováno jeho celoživotní badatelské úsilí. Jako se Platón pokoušel vyložit tento problém pomocí alegorických a symbolických přirovnání, tak Patočka přirovnává záhadu separace idejí (oddělení - CHÓRISMOS) k tajemství svobody.

Idea má nepochybně i jakousi „odpředmětnující moc“. Platón si uvědomoval, že pravá jsoucnost - tedy ideje - jsou tím, co jedince nejen orientuje ve světě, ale vytváří i specifickou duchovní realitu. Zanechal potomkům otevřenou otázku, jak vlastně ideje pojímat. Na druhé straně lze říci, že celá Platónova filosofie idejí je provázána s filosofií péče o duši...

Aristotelés (384-322)

Platónův žák Aristotelés patří k nejvýznamnějším postavám z dějin filosofie. Jeho obrovský záběr badatelský vedl i k položení základů celé řady vědních oborů. Narodil se r. 384 ve Stageire na Chalkidice v Thrákii (dnes: severní Řecko) a nikdy se zcela nesžil s Athénami.

Zůstal v nich tím, čemu se říkalo MÉTIKOS - usedlý přistěhovalec. Zemřel okolo r. 322 na Chalkidě - po útěku z Athén.

Aristotelés pocházel z lékařské rodiny, což zřejmě ovlivnilo jeho pohled na člověka i svět. Jako mladík přišel do Athén a po dvacet let se účastnil práce v Platónově Akademii, kde se důkladně seznámil nejen s učením Platóna, ale celé řady dalších filosofů. Po cestách jej makedonský král Filip, který násilně sjednotil Řecko, povolal na svůj dvůr, aby převzal výchovu jeho syna Alexandra (později nazývaného Alexandrem Velikým). Když se Alexandr (r. 355) ujal vlády, Aristotelés se vrátil do Athén a otevřel si v nich vlastní filosofickou školu v dějinách filosofie známou pod jménem Lykeion. Aristotelés ve škole založil nejen velkou knihovnu, ale i přírodovědné sbírky rostlin a zvířat z celého tehdy známého světa. Pro srovnávací účely pořídil také sbírku všech tehdy známých ústav z řeckých obcí - udává se, že jich bylo v Lyceu analyzováno 158.

Základní vydání, kterého se stále držíme při třídění Aristotelových textů, je vydání Immanuela Bekkera (Berlín 1831). Podle něj je vydání Aristotelových spisů následující: 1) spisy logické (Kategorie, O vyjadřování, První analytiky, Druhé analytiky, Topiky, O sofistických důka-

zech), 2) spisy fyzické (přírodně filosofické a přírodovědné: Fyziky, O nebi, O vzniku a zániku, Metereologika, Zkoumání o zvířatech, O vzniku zvířat, O pohybu zvířat, O chůzi zvířat, O duši - tzv. Malé přírodovědné spisy - Parva naturalia. Lékařské spisy se nezachovaly; 3) spisy filosofické (metafyzické; řec. TA META TA FYSIKA), 4) spisy etické (Etika Eudémova, Etika Nikomachova), 5) spisy politické (Politika, 1890 objevená Ústava Athénská), 6) rétorické (Rétorika), 7) uměnovědné (Poietika). Z množství děl zůstala pro nás zachována zhruba jedna čtvrtina textů. Aristotelés bývá v dějinách filosofie označován za velkého systematika, úsilí po systematizaci lidského poznání jej učinilo zakladatelem mnoha vědních oborů (dnes se na něj odvolává biologie, psychologie, sociologie, politologie, ekonomie, logika, teorie dramatu a další.). Hegel řekl, že, že *"žádná doba nezrodila člověka, který byl roven Aristotelovi"*,²⁴ současně se však ostře ohradil proti tomu, aby byl Aristotelés špatně vykládán jako jakýsi realista po Platónovi idealistovi. *"Ve skutečnosti stojí Aristotelés nad Platónem, pokud jde o spekulativní hloubku."*²⁵

Aristotelova filosofie prošla složitým vývojem a několika fázemi. Ještě z prostředí akademie převzal teorii čtyř prvků (oheň, vzduch, voda, země) a ty se kombinovaly v základních fyzikálních protikladech: vlhko, sucho, teplo, chlad. Vedle látkových podstat přijal i existenci podstat nemateriálních. Tvrdil, že vedle přímočarého ohybu nahoru a dolů, dopředu a dozadu, doleva a doprava, existuje ještě pohyb sedmý, pohyb dokonalý, tj. *kruhový pohyb*. A pro tento druh pohybu určil přirozeného nositele, a tím byl pátý prvek (PÉMTON STOICHEION), který je jediný schopný dokonalého kruhového pohybu - a je to látka nadměsíčních sfér, látka všech hvězd, věčná a neproměnná. A tímto pátým prvkem byl AITHÉR, jehož existence byla popřena až astronomií 16. století. V druhé myslitelské fázi Aristotelés ukazoval, že vjem obsahuje, co lze vnímat a vědomí obsahuje, co lze poznat a vědět. Předmět vědění není něco nezávislého na reálně existujících předmětech. Vnímání je přijímání smyslových tvarů do smyslových orgánů, a tím do duše. Proces myšlení je přijímáním myslitelných reálných tvarů do duše. Předměty myšlení jako myslitelné tvary nemají samostatné bytí mimo vnímatelná tělesa. Smysl je vlastně schopnost přijmout tvary toho, co lze vnímat, a rozum je schopnost přijmout tvary všeho, co lze myslit. A na tom je založeno slavné dělení na první a druhé podstaty v 5. kapitole spisku Kategorie: podstaty vnímané smysly jsou první, kdežto reálné druhy a rody jsou druhými podstatami. *"Podstatou v nejvlastnějším, prvním a hlavním smyslu je něco takového jako určitý člověk, určitý kůň... druhými podstatami jsou druhové tvary, druhy a je-*

²⁴ Hegel, G. W. F. *Dějiny filosofie. II*, Praha: ČSAV, 1965, s.193.

²⁵ tamtéž, s. 194.

jich rody.", člověk, živočich, to se nazývá druhými podstatami. Tradice přisoudila reálnou existenci prvním podstatám, druhé podstaty byly pochopeny čistě jako pojmy.

První a druhé období jsou význačné i tím, že se do centra pozornosti dostával vztah jedinečného a obecného. Řešení tohoto vztahu bylo posléze nastíněno v VII. knize *Metafyzik*. Zde se objevuje učení o látce a tvaru. Aristotelés spěl k položení otázky: co tvoří celkovou podstatu. A tak se mu reálnou podstatou nakonec stává *třetí podstata*, jednota látky a tvaru (HÉ TRITÉ ÚSIÁ). Látka přece není nic samostatně existujícího. Je spíše filosofickým pojmem, postihujícím jenom jednu stránku předmětů. Podobně tvar (EIDOS) není nic reálně samostatně existujícího. Představuje rovněž abstrakci všech vztahů při odpovědi na otázku TI ESTIN (co jest - věc). Každá věc, je podle Aristotela, reálnou jednotou látky HYLÉ a tvaru EIDOS, jedinečného a obecného, možného a skutečného, pasivního a aktivního, neurčitého a určujícího. Každé něco je jednotou látky a tvaru, ale nikoli trvalou, protože každá věc je věcí vzniklou. Tím se do problematiky podstat dostal problém dění.

Pro studující humanitních věd jako je psychologie, sociální práce či pedagogika je vhodné si prostudovat především spis *O duši (PERI PSYCHÉ)*, *Metafyziku* a *Etiku Nikomachovu*. Platón a Aristotelés byli myslitelé u nichž se technicky ustanovil pojem "filosofie". Vznik moudrosti (SOFIÁ) Aristotelés vykládal z původu filosofování, které provozovali první filosofové. Ti se divili, a proto se jejich údiv stal základem filosofického přístupu ke světu. THAUMAZEIN, údiv zakládal tradici filosofie jako zvláštního typu bezzájmového zření.

Výběr pramenů a literatury: antická filosofie, kultura a věda

COULANGES, F. DE *Antická obec*. Praha: Paseka, 1998.

FARRINGTON, B. *Věda ve starém Řecku a její význam pro nás. Od Thalety k Aristotelovi. I. díl*, Brno: Rovnost, 1950.

FARRINGTON, B. *Věda ve starém Řecku a její význam pro nás. Od Theofrasta po Galena. II. díl*. Brno: Rovnost, 1951.

FROLÍKOVÁ, A. Politická kultura klasického Řecka. *Praha: nakl. ČSAV (edice Studie č. 23), 1990.*

GRAESER, Andreas *Řecká filosofie klasického období. (Sofisté, Sókratés a sokratikové. Platón a Aristotelés)*. (Dějiny filosofie sv. 2) Praha: Oikoymenh, 2000.

KIRK, G. S.; RAVEN, J. E.; SCGOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové. Kritické dějiny s vybranými texty*. (Dějiny filosofie sv. 1) Praha: Oikoymenh, 2004. (svazek obsahuje dějiny filosofie od Thaléty – po atomisty)

LAERTIOS Diónenés *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. (překlad A. Kolář) Pelhřimov, Nová tiskárna 1995.

MACHOVEC, D. *Dějiny antické filosofie*. Praha: H + H, 1998.

MARTIN, G. *Úvod do všeobecné metafyziky*. Praha: Rezek, 1974.

Od Aristotela po Plotina. (edice: Antologie z děl filozofů) Bratislava: EPOCH, 1972.

Předsokratikové a Platón. (edice: Antologie z děl filozofů) Bratislava: EPOCH, 1970.

RÜEGG, W. *Antike Geistwelt. Eine Sammlung klassischer Texte*. Zürich Artemis-Verlag-AG 1964.

STAVĚL, J. *Antická psychologie*. Praha: SPN, 1970.

ŠÍLENY, T. – HEJZLAR, G. *Život v antickém Řecku*. V. vydání. Praha: nákl. Jednota čs. filologů, 1947.

TRESMONTANT, C. *Bible a antická tradice*. Praha: Vyšehrad, 1970.

Předsokratovská filosofie

Encyklopedie antiky. Praha, Academia 1973.

BOUZEK, J. – KRATOCHVÍL, Z. *Řeč umění a archaické filosofie*. Praha: Hermann a synové, 1995.

Demokritos a iní grécki atomisti. Bratislava: Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení, 1952.

EMPEDOKLÉS *Očistná píseň. O podstatě světa*. Praha: nakl. Jan Pohořelý, 1944.

KRATOCHVÍL, Z. – BOUZEK, J. *Od mýtu k logu*. Praha: Hermann a synové, 1994.

HÉRAKLEITOS Z EFESU *Řeč o povaze bytí*. (překlad a komentář Z. Kratochvíl a Š. Kosík). Praha: Hermann a synové, 1993.

HESIODOS *Báseň rolnická*. Praha: společnost přátel antické kultury, 1926.

HESIODOS *Práce a dni*. Brno: Rovnost, 1950.

HESIODOS *Železný věk*. PRAHA: ODEON, 1976.

HUSSEY, E. *Presokratíci*. Praha: Rezek, 1997.

KESSIDI, F. CH. *Od mýtu k logu*. Praha: Pravda – Svoboda, 1976.

Mýtus, epos a logos. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu (edice PomFil sv. 2), 1991.

Pýthagorás. Praha: Trigon, 1999.

ROLLAND, R. *Empedokles z Akragantu*. Praha: Symposion (1946?).

Řečtí atomisté. Praha: Svoboda (Antická knihovna sv. 43), 1980.

ŠPAŇÁR, J. *Herakleitos z Efezu*. Bratislava: Tatran, 1985.

Zlomky předsokratovských myslitelů. (překlad K. Svoboda) Praha: nakl. ČAV 1962.

Zlomky předsokratovských myslitelů. (překlad prof. K. Svoboda, sestavili: M. Sobotka a M. Machovec) Praha: učební text FF UK – SPN, 1988.

Zlomky starořeckých atomistů. (Překlad K. Svoboda). Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953.

Sókratés – Platón

Dialog, vědění, orientace. K raným Platónovým dialogům. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu (edice PomFil sv. 3), 1992.

GAWLIK, L. *Umělecká tvorba a estetické vnímání u Platóna*. Praha: Universita Karlova – Acta Univesitatis Carolinae Philosophia et Historica – Monographia LVI., 1974.

Idea a třetí muž. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu (edice PomFil sv. 14), 1993.

Idea, hypotéza a otázka. K Platónově teorii idejí. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu (edice PomFil sv. 1), 1991.

IVÁNKA, E. von *Plato christianus*. Praha: Oikoymenh, 2003.

JIRSA, J. – THEIN, K. – JINEK, J. *Obec a duše. K Platónově praktické filosofii*. Praha: Filosofia, 2004.

KESSIDI, F. Ch. *Sókratés*. Praha: Svoboda, 1980.

NOVOTNÝ, F. *O Platonovi*. díl I. Praha: J. Leichter, 1948.

NOVOTNÝ, F. *O Platonovi*. díl II. Praha: J. Leichter, 1948.

NOVOTNÝ, F. *O Platonovi*. díl III. Praha: J. Leichter, 1948.

NOVOTNÝ, F. *O Platónovi*. díl IV. *Druhý život*. Praha: Academia, 1970.

PATOČKA, J. *Sókratés. Přednášky z antické filosofie*. Praha: SPN, 1991.

PATOČKA, J. *Platón*. Přednášky z antické filosofie. Praha: SPN, 1992.

PLATÓN *Prótagoras*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992.

PLATÓN *Euthydémos, Menon*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992,

PLATÓN *Georgias*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992.

PLATÓN *Symposion*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993.

PLATÓN *Faidros*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993.

PLATÓN *Kratylos*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1994.

PLATÓN *Filébos*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1994.

PLATÓN *Faidón*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1994.

PLATÓN *Euthyfrón – Obrana Sókrata – Kritón*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1994.

PLATÓN *Charmidés – Lachés – Lysis – Theagés*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1995.

PLATÓN *Theaitétos*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1995.

PLATÓN *Politikos*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1995

PLATÓN *Sofisté*s. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1995.

PLATÓN *Parmenidés*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996.

PLATÓN *Hippias Větší – Hippias Menší – Ion – Menexenos*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 1996.

PLATÓN *Listy*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996.

PLATÓN *Alkibiadés I. – Alkibiadés II. Hipparchos – Milovníci*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996.

PLATÓN *Timaios – Kritias*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996.

PLATÓN *Ústava*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996.

PLATÓN *Epinomís – Minós – Kleitofón – Pseudoplatonika – Epigramy*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1997.

PLATÓN *Zákony*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1997.

REALE, G. *Platón. Pokus o novou interpretaci velkých Platónových textů ve světle nepsaných nauk*. Praha: Oikoymenh, 2005.

WYLLER, E. A. *Pozdní Platón. Tübingenské přednášky 1965*. Praha: Rezek, 1996.

XENOFÓN *Vzpomínky na Sókrata*. Praha: Svoboda (Antická knihovna sv. 15), 1972.

Aristotelés

ARISTOTELES *Člověk a příroda*. (překlad A. Kříž) (Antická knihovna sv. 52) Praha: Svoboda, 1984.

ARISTOTELES *Etika Níkomachova*. (překlad A. Kříž) Praha: Rezek, 1996.

ARISTOTELES *Fyzika*. (překlad A. Kříž). Praha: Rezek, 1996.

ARISTOTELES *Kategorie. Organon I.* (překlad A. Kříž) Praha: Academia, 1958.

ARISTOTELES *Metafyzika*. (překlad A. Kříž) Praha: J. Leichter, 1946.

ARISTOTELES *O duši*. (překlad A. Kříž) Praha, Rezek 1996.

Aristoteles O člověku. (Ze spisů A. vybral a zčeštil F. Stiebitz) Praha: nákladem Anthropologického ústavu Karlovy univrsity, 1936.

ARISTOTELES *O nebi. O vzniku a zániku*. Bratislava: Pravda, 1985.

ARISTOTELES *O sofistických důkazech*. Organon VI. (překlad A. Kříž) Praha: Academia, 1978.

ARISTOTELES *O vyjadřování*. Organon II. (překlad A. Kříž) Praha: nakl. ČSAV, 1959.

ARISTOTELES *Poetika*. (předmluva Ignat Autman, překlad a doslov Julie Nováková) Praha: Orbis 1964.

ARISTOTELES *Politika*. (překlad A. Kříž) Praha: nakl. J. Leichter, 1939.

ARISTOTELES *První analytiky. Organon III.* (překlad A. Kříž) Praha: ČSAV, 1951.

ARISTOTELES *Druhé analytiky. Organon IV.* (překlad A. Kříž) Praha: ČSAV, 1962.
ARISTOTELÉS *Rétorika.* (překlad A. Kříž) Praha: J. Leichter, 1948.
ARISTOTELES *Topiky. Organon V.* (překlad A. Kříž) Praha: Academia, 1975.
ARYSTOTELES *O ruchu zwierat – O poruzszaniu sie przsetrzennym zwierzat.* Vršava: PWN, 1975.
BERKA, K. *Aristoteles.* Praha: Orbis, 1966.
Jednotliviny a individuální formy. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu (edice PomFil sv. 12), 1993.
LEAR, J. *Aristotelés. Touha rozumět.* Praha: Oikoymenh, 2016.
PATOČKA, J. *Aristotelés. Přednášky z antické filosofie.* Praha: Vyšehrad, 1994.
PATOČKA, J. *Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové. (Studie z dějin filosofie od Aristotela k Hegelovi).* Praha: ČAV, 1964.
Spravedlnost jako zdatnost. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu (edice PomFil sv. 5.), 1996.

Od peripatetické školy do zániku antické společnosti

LAERTIOS Diogenés *Život a učení filosofa Epikura.* Praha: Rovnost, 1952.
EPIKÚROS, P. S. *Myšlenky o štěstí a mravnosti.* (Antická knihovna – prémie 1970) Praha: Svoboda, 1970.
EPIKUROSO *O šťastnom živote.* Bratislava: Pravda, 1989.
EPIKTÉTOS *Rukojeť. Rozpravy.* (Antická knihovna sv. 10) Praha: Svoboda, 1972.
MARCUS AURELIUS Antoninus *Hovory k sobě.* (Antická knihovna sv. 1) Praha: Svoboda, 1969.
PLINIUS STARŠÍ *Kapitoly o přírodě.* (Antická knihovna sv. 19) Praha: Svoboda, 1974.
PLOTIN *Enneady.* (překlad J. Hruša) Praha: nakl. J. Hendrich, 1938.
PLOTÍNOS *O klidu.* (V 4 (7) - překlad P. Rezek) Praha: Rezek, 1997.
PLOTÍNOS *Dvě pojednání o kráse.* (16 (1) – překlad P. Rezek) Praha: Rezek, 1994.
PLOTÍNOS *Věčnost, čas a duch.* (V 9 – překlad P. Rezek) Praha: Rezek, 1995.
PLOTÍNOS *Sestry duše.* (IV. 2 (4) – překlad P. Rezek) Praha: Rezek, 1995.
RIST, J. M. *Stoická filosofie.* Praha: OIKOYMENTH, 1998.
SENECA, L. A. *O klidu duševním a jiné dialogy.* Praha: nakl. B. Hendrich, 1939.
SENECA, L. A. *O dobrodiních.* (Antická knihovna sv. 63) Praha: Svoboda, 1980.
SENECA, L. A. *Výbor z listů Luciliovi.* (Antická knihovna sv. 4) Praha: Svoboda, 1969.
SENECA, L. A. *Útěchy.* Praha: Odeon, 1977.
SEXTUS EMPIRICUS *Základy pyrrhonské skepsy.* Bratislava: Pravda, 1984.
THEOPRASTOS *Povahopisy.* (překlad A. Kolář). Praha: nakl. Gustav Volenský, 1925.
Zlomky starých stoikov. Bratislava: Pravda, 1983.

4. tematický okruh: Novověk a počátky novověké filosofie (základy novověkého racionalismu a novověkého empirismu)

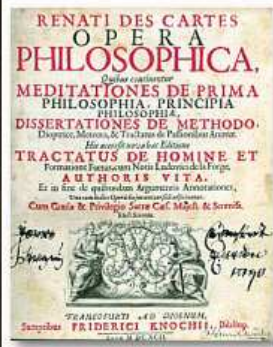
Rok 1453, v němž Turci dobyli Cařihrad, je označován za konec středověku a počátek novověku. Přehrou k proměně světa byl nejen postupný úpadek scholastiky, ale i rozklad středověké jednoty pod vlivem nových ideových proudů (averroismus, terminismus a mystické směry). Po pádu Cařihradu část řeckých učenců utekla do Itálie, kde inspirovali vznik hnutí označovaného za renesanční humanismus. V 16. století na renesanční a humanitní výboje navázala reformace, která nejen rozvolnila organizaci církve, ale vyhlášovala volnost ve víře a v lidském jednání. Filosofie se v té době osamostatňuje ve svébytnou disciplínu, v níž nejde o to pouze traktovat osvědčené pravdy a držet se kanonických textů, ale stává se životní potřebou celé řady lidí: státníků, lékařů, řemeslníků, kleriků, obchodníků, řemeslníků, ale i vojáků. Vedle latiny se prosazují národní jazyky a namísto velkých sum se objevují stručné a svižné esejistické úvahy na nejrůznější témata.

V Itálii dochází k obnově platonismu a posléze novoplatonismu (G. G. Plethon 1355-1450; mnich Bessarion (1403-1472); Marsilius Ficinus (1433-1499) Jean Pico de Mirandola (1463-1499); v Německu jej šířil Jan Reuchlin (1455-1522) a ve Francii De Serres. Návrat k aristotelismu prosazovali Georgios Scholarios Gennadios (+1464) Theodor Gaza (+1478) a Georgios Trapezuntský. Podle Alesandra z Afrodisie vykládali Aristotela Petrus Pomponatius (1462-1524). Šimon Porta, Julius Scalinger, Španěl Jan Giotto Vernias a Anes de Sepilveda. Podle Averroa jej vykládali tzv. averoisté: Alexander Achillini, Nicoletto Vernias, Augustin Niphus a Antonius Zimarra. O zprostředkování mezi dvěma proudy aristoteliků se pokusili Jakub Zabarella, František Piccolomini, Cesar Cremonius, Lucius Vanini a Alexander Caesalpinus. Objevovali se i nezávislí vykladači Aristotela, došlo k obnově stoické filosofie a byla přeložena řada řeckých klasiků.

Nástup renesance sebou přinesl obdiv k přírodě a snahy odhalit její vnitřní řád, proniknout k jejímu tajemství. Objevují se jak spekulativní úvahy, tak snahy o empirickou cestu. Pozorování rozvíjel například Leonardo da Vinci (1452-1519), který představoval myslitele s neobyčejně širokým záběrem. Mikuláš Koperník (1473-1543) vydal slavné dílo *De revolutionibus orbium coelestium libri VI.*; Jan Kepler (1571-1630) stanovil zákony oběhu těles. Na ně navázal Galileo Galilei (1564-1642) domýšlejší filosofické důsledky nových objevů, ale i metodologii nového vědeckého přístupu ke světu. Objevují se i mystické proudy, pokusy o pěstování magie, alchymie, astrologie, ale i medicíny. Rozvíjí se právní a sociální filosofie inspirovaná v základech studií Řeků a Římanů. Nicolo Maccchiavelli (1469-1527) vydal slavný spis *Vladař (Il principe)*; Jean Bodin (1530-1596) text o republice, Thomas Morus

(1480-1536) pojednání pod názvem *Utopie*, Jean Althusius (1557-1638) projektuje společnost na základě smlouvy, právník Hugo Grotius (1583-1645) sepsal pojednání o přirozeném a pozitivním právu. Představiteli renesanční skepse se stali Michel de Montaigne (1533-1592), Pierre de Charon (1511-1603) a Francisco Sanchez (1562-1632).

Nástup novověkého racionalismu: R. Descartes, B. Pascal, B. Spinoza a W. Leibniz

Studium cartesianské filosofie je úvodem do nové metodologie vědy a racionalistické novověké filosofie. Obrat ve filosofii znamená, že Descartes postavil jako protipól předmětných realit sféru lidského myšlení, v níž se od té doby začíná rozhodovat o otázkách poznání, vztahu k Bohu i ke světu. Descartes popsal terén subjektivity, v němž naše

mysl postupuje metodicky a disponuje idejemi; jeho filosofování znamenalo radikální rozchod se středověkým pojetím. Cartesianismus po zpochybnění všeho, co lze zpochybnit, vyšel z teze myslím tedy jsem (*cogito ergo sum*) a ukázal, že za pravdivé lze považovat pouze to, co mysl pojímá jasně a zřetelně (*clare et distincte*). I když za přelomové dílo bývá považována *Rozprava o metodě*, celek Descartovy filosofie daleko lépe vystihují *Úvahy o první filosofii* či *Principy filosofie*. Cartesianismus pojetím myšlení jakožto *res cogitans* připravil nejen cestu novověkým teoriím poznání, ale pojetím světa jako *res extensa* připravil i půdu pro matematizaci universa, která se stala základem moderní úspěšné přírodovědy. Bez porozumění obratu, který Descartes přinesl do filosofie lze jen těžko pochopit její další novověký vývoj.

Další z racionalistů je Blaise Pascal (1623-1662), kterého nejvíce proslavilo jeho dílo pod názvem *Myšlenky* (*Pensées sur la religion*). Do panteistické podoby domyslel Descartovo dílo Baruch (Benedikt) Spinoza (1622-1677). Jeho hlavní spisy jsou *Renati Descartes principia more geometrico-demonstranda*, *Traktát theologicko-politický* (*Tractatus theologico-politicus*) a *Etika* (*Ethika more geometrico demonstranda*). Zvláště etika představuje poměrně náročné dílo, protože jsou v ní vyloženy základy spinozovské metafyziky a etiky, ale celá je psaná po vzoru učebnic geometrie. K nejgeniálnějším racionalistům patří zcela jistě Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), který sepsal řadu spisků a obrovské množství korespondence, do níž uložil řadu svých filosofických názorů. Dal podnět k založení berlínské Akademie věd a byl jejím prvním předsedou. Zasahoval do celé řady oborů: objevil diferenciální počet, psal historické studie, usiloval o spojení církví a světový mír mezi národy, sepsal řadu filosofických, politických a teologických úvah. Vytvořil teorii monad, jakýchsi metafyzických jedno-

tek, které mají individuální podobu; svět si pak lze představit jako soustavu monad. Leibnizovo učení uspořádal do soustavy jeho žák Christian Wolff (1679-1754), jehož texty (*Philosophia rationalis sive Logica*, *Philosophia prima sive Ontologia*, *Cosmologia generalis*, *Psychologia empirica*, *Psychologia rationalis*, *Theologia naturalis*, *Philosophia practica universalis*, *Ius naturae*, *Ius gentium*, *Philosophia moralis*, *Oeconomia*) sloužily jako základ kompletního filosofického kursu. Jeho texty se staly základními učebnicemi a těšily se značné popularitě. K těmto textům Alexandr Baumgarten (1714-1762) přidal traktát o kráse a umění nazvaný *Aesthetica*, což se posléze ujalo jako název pro filosofické úvahy o kráse a umění vůbec. Ve Francii Leibnizovy nauky uspořádal Charles Bonet (1720-1793) v textech *Essai de Psychologie* a *Essai analytique sur les facultés de l'áme*.

Nástup novověkého empirismu: F. Bacon, T. Hobbes, J. Locke a J. J. Rousseau

Empirici zdůraznili význam zkušenostních prvků v lidském poznání a za zdroj poznatků vyhlásili smyslové poznání. Zakladatelem novověkého empirismu se stal Francis Bacon (1562-1626), který od krále Jakuba I. obdržel titul lorda a barona z Verulam. Vedle právních úvah napsal rozsáhlejší spis *Instauratio magna*, z něhož vyšly dva díly: *De dignitate et augmentis scientiarum* (angl. 1605, lat. 1623) a *Novum organum scientiarum* (1620), přičemž první je výklad o potřebě třídění věd, v druhém je popis nové metody vědeckého bádání, která se stala inspirací pro celý novověký vědecký svět. Bacon byl často přeceňován, ale je skutečností, že nastínil nové cesty, cíle a podněty pro přírodovědná studia. V dějinách filosofie se připomíná i jeho pojetí rušivých a ateoretických prvcích v poznání – tzv. nauka o idolech. Baconův žák a přítel Thomas Hobbes (1588-1679) přenesl přírodovědné metody do etiky a politiky. Z jeho textů se nejvíce čtou *Elementa philosophiae de cive* (1642), *O lidské přirozenosti* (*Human nature* z r. 1650), slavný politický spis *Leviathan* (1651), *O tělese* (*De corpore* z r. 1655), *O člověku* (*De homine* z r. 1658). Vývoj raného empirismu završil John Locke (1632-1704) v hlavním spise *An essay concerning human understanding*, v němž popřel nejen cartesiánské učení o vrozených ideách, ale razil i slavnou tezi: nic není v rozumu, co neprošlo bránou smyslů (*nihil est in intellectu, quod non fuerit in sense*). Lockův sensualismus vedl k popření substancí, čímž výrazně ovlivnil další vývoj filosofie v anglosaské oblasti. V oblasti náboženské s politické byl rozhodným odpůrcem absolutismu a položil základy moderního liberálního státu v knize *Dvojí úvahy o vládě*. George Berkeley (1685-1753) navázal na filosofii J. Locka a vytvořil systém subjektivního idealismu. Proslavily jej jeho *New theory of vision* a *Threatise of human knowledge* (1710).

Empirismus ve Francii byl modifikován do proudu s mnoha naturalistickými a materialistic-

kými prvky. Jedním z nejrozvratnějších myslitelů byl Francois Arouet známý pod pseudonymem Voltaire (1694-1778), který se věnoval intenzivní protináboženské propagandě. Na Locka navázal ve státovědních úvahách Charles Secondat de Montesquieu (1689-1755). Proti novověkému kulturnímu a morálnímu vývoji protestoval Jean Jacques Rousseau (1712-1778). Jeho texty *O původu nerovnosti*, *Společenská smlouva*, *Emil čili o výchování*, *Nová Heloisa* se čtou jako základní texty v politologii a pedagogice; psychology zajímá autobiografická analýza *Vyznání* a pozdní *Dumy samotářského chodce*. Rousseau bývá často špatně interpretován jako hlasatel návratu k přírodě, což je špatné pochopení jeho učení o lidské přirozenosti a nutnosti o ní pečovat.

Na J. Locka navázal i radikální senzualista Etienne Bonnot Condilac (1715-1780) v textech *Essai sur l'origine des connaissances des animaux*, *Traité des systems*, *Traisté des animatur*. Ten pak inspiroval jednoho z nejhrubších materialistů ve Francii - lékaře a filosofa De La Metrie (1709-1751) v textech *Historie naturelle de l'ame*, *Člověk stroj (L'hoimme machine)* a *Člověk rostlina (L'homme plante“)*. De La Metrie patřil k encyklopedistům, k nimž náležel i deista a pozdější ateista Denis Diderot (1713-1784) či matematik d'Alembert navazující na Lockův sensualismus. Materialismus se snažili do důsledků dovést i baron von Holbach (1723-1789) a Claude Helvetius (1715-1771), podobně jako lékař Pierre de Cabanis či Destutt de Tracy.

5. tematický okruh: skepticismus a osvícenství

Skepticismus D. Huma

Jedním z nejradikálnějších představitelů skepticismu byl David Hume (1711-1776), odmítající po Lockově vzoru veškerou metafysiku a vysmívající se i hloubání o podstatě jsoucna či o ontologických záhadách. Hume odmítal i tradiční pojetí kauzality jako pouhou formu víry (belief). Úkolem vědy není hloubání, ale popis jevů. Hume měl vliv na pozdější pozitivismus a pragmatismus, byl jím výrazně ovlivněn i následující vývoj psychologie. Domýšlením empirismu do nejzazších důsledků odkryl slabá místa tohoto filosofického směru. Kant později prohlásil, že jej probral z dogmatického spánku, čímž mínil to, že jej donutil znovu důkladně promyslet veškeré základy poznání ve vědě a ve filosofii. Humův přítel Adam Smith (1723-1790) se stal zakladatelem politické ekonomie textem *Úvahy o přirozenosti a příčinách bohatství národů* (1776), což je jeden ze základních pramenů moderního liberalismu a teorie kapitalismu. Humova filosofie vyvolala obrovský odpor u Thomase Reida (1710-1796) a jeho stoupenců v tzv. skotské škole v Anglii, Americe i Francii.

Osvícenské hnutí

Nový racionalismus Descarta a jeho stoupců, jakož i vliv Bacona a empiristů podnítily v 18. století hnutí směřující k ostré negaci tradičních hodnot. Tzv. humanisté kladli do středu člověka, vyhlášovali, že svět patří jim, ale měli na něj rozvratný vliv a nedovedli by jej ani řádně spravovat, natož řídit. Ironizovali duchovní základy světa, zesměšňovali církve a zákony, vyhlášovali snášlivost, ale v praxi byli prudce nesnášliví. Na ně pak navázali myslitelé vyhlášující program osvícenství. Francouzská osvícenská filosofie spěla rychle k sensualismu, materialismu a ateismu. Materialistickou psychologii pěstoval Destutt de Tracy a lékař Cabanis (1757-1808). V Německu osvícenské ideje šířil Fridrich Nicolai (1733-1811), Samuel Reimarus a Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781), který do Německa přinesl Spinozovy ideje a vyvolal velkou diskusi o jeho filosofii, což ovlivnilo další vývoj filosofování v Německu vůbec. Myšlenku vývoje národů a citového náboženství razil Johan Gotfried Herder (1744-1803), který ovlivnil i naše národní probuzení a byl jedním z mála čtených německých filosofů, protože psal pozitivně o Slovanech. K osvícencům v Německu bývají řazeni i Goethe a Schiller, jakož i filantropista Johan Berhhard Basedow (1723-1790) a hlasatel nové náboženské pedagogiky Johan Heinrich Pestalozzi (1746-1827). Osvícenství mělo ohlas v Polsku, v českých zemích, ale i v Itálii a celé řadě dalších zemí. V Itálii Giovanni Battista Vico (1668-1744) se stal jedním z výrazných inspirátorů novodobé historické vědy. Nejproslulejší z českých osvícenců byli zřejmě Josef Dobrovský a Bernard Bolzano.

6. tematický okruh: německá klasická filosofie

V době, kdy se ostře rozevírají nůžky mezi novověkým racionalismem na straně jedné a empirismem na straně druhé, ujímá se nejen zprostředkovatelské mise Immanuel Kant (1742-1804), ale se stává i tvůrcem vlastní osobité filosofie tzv. kriticismu či transcendentální filosofie. Klíčová filosofická díla představují *Kritika čistého rozumu* (1781 a přepracované vydání 1787), *Kritika praktického rozumu* a *Kritika soudnosti*, které znamenají obrat v teorii poznání, v pojetí morálky a v estetickém souzení. K základním dílům lze přidat i *Prolegomena ke každé příští metafyzice, která se bude moci stát vědou*, což je dodatečně napsaný úvod do kritické filosofie; dále pak *Základy metafyziky mravů*, kde je formulována druhá verze tzv. kategorického imperativu. Bez pochopení Kanta nelze porozumět dalšímu vývoji novověké filosofie, ani myšlenkovým proudům XX. století - včetně fenomenologie.

Johann Gottlieb Fichte (1760-1814) radikalizoval Kantovské motivy a vytvořil filosofii jáství, která se stala základem jeho pojetí lidské svobody a národního uvědomění. Důrazem na aktivitu si vysloužil označení filosof tzv. činné stránky. Poměrně složitým filosofickým vývojem v několika etapách prošel Friedrich Wilhelm Schelling (1775-1854), který od subjektivního idealismu dospěl až k idealismu objektivnímu; v umění pak hlásal filosofii absolutní identity já a ne-já, ducha a přírody, reálna a ideálního. Umění podává v názoru to, co filosofie vykládá abstraktně. V dalších fázích lze u Schellinga najít i stádia mysticismu.

Vedle Kanta se nejvlivnějším a nejvýraznějším filosofie stal Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), který byl nejen výrazným systematikem, ale vytvořil mohutnou a ucelenou filosofickou soustavu, vycházející z priority lidského ducha, který prochází vývojem a spěje k absolutnu, k ideji. Vývoj probíhá podle schématu, jež může filosof rekonstruovat. *Fenomenologie ducha* je vědou o tom, jak prostřednictvím ideje duch směřuje ke svobodě a k uvědomění sebe sama. Vedle ideje vývoje Hegel obsáhl celou řadu oborů a jeho dílo je neobyčejně rozsáhlé – a to jak motivy, tak celkovým encyklopedickým záběrem.

Hegel inspiroval tzv. hegelovskou pravici, která se snažila jeho učení smířit s křesťanstvím; k levicovému hnutí navazující na hegelovské motivy vývoje patřili D. F. Strauss, Bruno Bauer, kritik křesťanství Ludvig Feuerbach, ale i teoretici socialismu a komunismu Karel Marx a Fridrich Engels, konec konců i extrémní individualista Max Stirner. Řadu motivů hegelianismu později zneužilo jak komunistické a bolševické hnutí, tak fašismus a německý národní socialismus. Představitelé německé klasické filosofie bývají řazeni k tzv. romantickému hnutí, kam bývá zařazován i Fridrich Schlegel (1772-1829) a zakladatel novověkého pojetí hermeneutiky Friedrich Ernst Schleiermacher (1768-1834).

7. tematický okruh: iracionální proudy ve filosofii a pozitivismus

Volně inspirován Kantem a východním filosoficko-náboženským myšlením, vytvořil svou filosofii Arthur Schopenhauer (1788-1860) ve spisech *Svět jako vůle a představa* (*Welt als Wille und Vorstellung* (1819), *Die beiden Grundprobleme der Ethik* (1841) a *Parerga and Paralipomena* (1851). Schopenhauerovo pojetí vůle jakožto principu světa a věcí převzal Friedrich Nietzsche (1844-1900). Nietzsche prošel nejméně třemi vývojovými etapami, mnohé texty jsou poznamenány náladami, excentricismem a kritickými postoji k vývoji evropské civilizace. I když jeho texty jsou oblíbenou četbou začátečníků a amatérů ve filosofii; je obvykle obtížné jeho dílo interpretovat jako celek, neboť Nietzsche byl myslitelem kriticky analyzují-

cí celý vývoj evropského náboženství a filosofie.

Kritikem Hegelova pojetí objektivní ducha se stal dánský myslitel Søren Kierkegaard (1813-1855), který byl ve dvacátém století jmenován praotcem existencialismu. Na něj později navázal slavný theolog Karl Barth, u nás se k němu ideově blížil Josef Hromádka.

Zakladatelem širokého hnutí, pro něž se ustálil název pozitivismus, založil Auguste Comte (1798-1857) ve svém spisu *Cours de philosophie positive* (6. svazků v letech 1830-1842), v němž se současně stal zakladatelem sociologie. Filosofie pro něj byla jen souborem vědeckého poznání, cílem pozitivních věd je poznávat skutečnost. Úkolem nové vědy o společnosti – sociologie – má být takové studium vývoje, aby bylo zabráněno větším společenským otřesům, jaký představovala Velká francouzská revoluce. Positivismus se stal jedním z nejvlivnějších filosofických proudů a lze u něj odlišit tři vývojové etapy: první vlnu orientovanou společensky představoval A. Comte, H. Spencer a J. S. Mill; druhou pozitivistickou vlnu představoval empiriokritismus přírodovědců Richarda Avenaria (1843-1896) a Ernsta Macha (1838-1916), 3); třetí vlnu orientovanou na pojetí jazyka vědy začíná vídeňským kroužkem a nachází pokračování v lipsko-lovaňské či varšavské škole, později u myslitelů jako B. Russel či L. Wittgenstein.

Zakladatelem duchovních věd (*Geistwissenschaften*) se stal odpůrce pozitivismu, hlasatel filosofie kultury a tvůrce hermeneutického konceptu filosofie života Wilhelm Dilthey (1833-1911). Filosofickým proudem navazujícím na evropský pozitivismus se stal americký pragmatismus, k němuž dal podnět Charles Sanders Peirce (1839-1914). Jeho šířitelem a programátorem se stal Wiliam James (1843-1910), který pragmatismus označil za novou metodu směřující k radikálnímu empirismu. V pedagogice variantu pragmatismu pod názvem instrumentalismus proslavil John Dewey (1859-1952), který zasáhl do celé řady oborů – filosofie, pedagogiky, sociologie, politologie, ale i psychologie. Na konci 19. a počátkem 20. století přinesl nové podněty pro spirituální filosofii a filosofii svobody Henri Bergson (1859-1941).

7. tematický okruh: katolický modernismus a novotomismus

Bergsonův žák Edouard Le Roy (1870-1954) se pokusil o vytvoření nové theologie založené na intuici. Jeho učení podnítilo tzv. modernismus, který si získal celou řadu stoupců. Papež Pius X. tento myšlenkový proud odsoudil encyklikou *Pascendi dominici gregis* a Royovy texty byly dány na index zakázaných knih. Již anglikánský duchovní John Henry Newman (1801-1890) se sdružil se skupinou bohoslovců, aby zahájili boj proti liberalismu, který obviňovali z náboženského úpadku a rozvratu ve společnosti. Intenzivní studium středověkých textů jej přivedlo zpět ke katolicismu a pokusil se vyložit psychologicky duševní postupy a

ukazoval, že náboženská víra vyžaduje celého duchovního člověka. Podobně horlivě psal William George Ward ve spisu *Philosophy of Theism* a lord James Babouf v celé řadě textů.

V Rusku se v 19. století formovalo tzv. slavjanofilské hnutí, jehož nejvýraznějším představitelem se stal Vladimír Sergějevič Solovjev (1853-1900). V jeho duchu pak pokračovali ruští emigranti: Nikolaj Alexejevič Berd'ajev, Nikolaj Onufrijevič Loskij, P. Florentskij, Sergěj Bulgakov, Lev Platonovič Karsavin, Semjon Ludvikovič Frank, Sergěj F. Hessen, F. Stopun a další. Po rozdělení Polska v r. 1830 se zformovalo hnutí tzv. mesianismu vyhlašující, že polský národ má zvláštní poslání ve světě a proto musí hodně vytrpět. Andrej Toviaňski (1799-1878) hlásal, že Polsko trpí za viny, ale láskou k nepřátelům vyvolá posléze obrození všeho lidstva. K tomuto hnutí se pak přidala řada myslitelů prosazujících mesianistické vize.

V 19. století se prudce prohloubila krize katolické církve. I když se několik myslitelů pokusilo o obnovu scholastiky, tyto snahy nebyly příliš úspěšné. Rozmach novoscholastiky nastal až po vydání encykliky papeže Lva XIII. Z r. 1879 *Aeterni Patris*, kterou papež doporučil studium scholastické filosofie, především pak sv. Tomáše Akvinského.

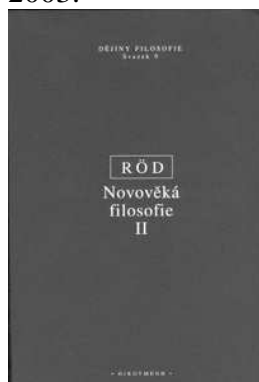
8. tematický okruh: fenomenologie a marxismus

Podobně jako na počátku 19. století v Praze, tak ovlivnil ideový život v Berlíně Adolf Trendelenburg (1802-1872) zabývající se etikou, logikou a úvahami o mravnosti. Z jeho žáků a následovníků vynikli především Franz Brentano, Otto Wilmann, Georg von Hettling, Rudolf Eucken, Friedrich Ueberweg a další. Na Masarykovo doporučení se žákem F. Brentana stal i mladý Edmund Husserl (1859-1938) - pozdější zakladatel fenomenologie. Husserlova fenomenologie měla obrovský vliv na řadu filosofů nejen v Německu, v Americe, Francii, Polsku, Rusku, ale i v českých zemích. Do etiky a náboženské filosofie fenomenologickou metodu zkusil uvést Max Scheler (1874-1928), který se stal zakladatelem tzv. sociologie vědění. Na Husserlovu fenomenologii navázal Martin Heidegger (1889-1976), který vytvořil vlastní koncept fenomenologie.

Mezi válkami se vedle pozitivismu v českých zemích počaly objevovat i první marxistické texty. Marxismus nebyl v 19. století zařazován mezi filosofické směry, ale tvořil jakýsi vedlejší myšlenkový proud spojovaný s ekonomickou teorií socialismu a komunismu. Zájem o studium marxismu stoupl po revoluci v Rusku v r. 1917. U nás jeden z prvních zájemců o důkladné studium socialistických idejí byl T. G. Masaryk, který si uvědomoval, že budoucnost Evropy bude ovlivňovat nejen Rusko, ale především řešení sociální otázky.

Výběr z literatury ke studiu novověké filosofie

CORETH, E.; EHLEN, P.; SCHMIDT, J. *Filosofie 19. století*. Olomouc: nakl. Olomouc, 2003.

RÖD, W. *Novověká filosofie I.* (Dějiny filosofie sv. 8 – Od Francise Bacona po Spinozu) Praha: OIKOYMENH, 2004

RÖD, W. *Novověká filosofie II.* (Dějiny filosofie sv. 9 – Od Newtona po J. J. Rousseaua) Praha: OIKOYMENH, 2004

RÖD, W. *Německá klasická filosofie. I.* Od Kanta k Schopenhauerovi. (Dějiny filosofie sv. 10/1) Praha: Oikoymenh, 2015.

JAENSCHKE, W. ARNDT, A. *Německá klasická filosofie II.* Od Fichta po Hegela. (Dějiny filosofie sv. 10/2) Praha: Oikoymenh, 2016.

THURNER, R. - RÖD, W – SCHMIDINGER, H. *Filosofie 19. a 20. století. III. Filosofie života a filosofie existence.* (Dějiny filosofie sv. 11) Praha: Oikoymenh, 2009

HOLZHEY, H. - RÖD, W. *Filosofie 19. a 20. stol. II. Novokantovství, idealismus, realismus a fenomenologie.* (Dějiny filosofie sv. 12) Praha: Oikoymenh, 2006.

SOBOTKA, M.; ZNOJ, M.; MOURAL, J. *Dějiny novověké filosofie od Descarta po Hegela.* Praha: FÚ AV ČR, 1993.

TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení. (Od Thalety k Rousseauovi).* Praha: COWI, 1996.

TRETERA, I. *Dějiny filozofie I. II.* skripta FF UK, Praha: SPN, 1981, 1986.

TVRDÝ, J. *Vývoj filosofického myšlení evropského.* Brno: Osvět. Knihk. Jana Kajše, 1923.

TVRDÝ, J. *Úvod do filosofie.* Praha: nakl. B. Kočí, 1926.

TVRDÝ, J. *Systematický úvod do filosofie.* Bratislava: akc. tiskárna Universum, 1937.

Antológia z diel filozofov. Humanismus a renesance. Bratislava: vyd. Politickej literatury, 1966.

Antológia z diel filozofov. Novoveká racionalistická filozofia. Bratislava: Epoque, 1970.

Antológia z diel filozofov. Novoveká empirická a osvietenská filozofia. Bratislava: vyd. Politickej literatury, 1967.

Antológia z diel filozofov. Pragmatizmus, realizmus, fenomenológia, existencialismus. Bratislava: Epoque, 1969.

Antológia z diel filozofov. Pozitivismus, voluntarismus, novokantovstvo. Bratislava: nakl. Politickej literatury, 1967.

Antológia z diel filozofov. Logický empirizmus a filozofia prírodných vied. vyd. Politickej literatury, 1968.

Antológia z diel filozofov. Marxisticko-leninská filozofia. Bratislava: Pravda, 1977.

PRAMENY:

BACON, F. *Nové organon.* Praha: nákladem České akademie věd a umění, 1922.

BERGSON, H. *Vývoj tvořivý.* Praha: J. Leichter, 1919.

BERGSON, H. *Dvojí pramen mravnosti a náboženství.* Praha: J. Leichter, 1936.

BERGSON, H. *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí.* Praha: Samcovo knihkupectví, 1947.

BERKELEY, G. *Pojednání o základech lidského poznání.* Praha: Svoboda, 1995.

CONDILLAC, E. B. de *Esej o původu lidského poznání.* Praha: Academia, 1974.

DESCARTES, R. *Rozprava o metodě jak správně vésti svůj rozum.* Praha: J. Leichter, 1933.

DESCARTES, R. *Princípy filozofie.* Bratislava: Pravda, 1986.

DESCARTES, R. *Úvahy o první filosofii.* Praha: Svoboda, 1970.

DESCARTES, R. *Meditationes de prima philosophia. Meditace o první filosofii.* Praha: OI-

- KOYMENH, 2001.
- DESCARTES, R. *Regulae ad directionem ingenii. Pravidla pro vedení rozumu*. Praha: OI-KOYMENH, 2000.
- DILTHEY, W. *Život a dejinné vedomie*. Bratislava: Pravda, 1980.
- FEUERBACH, L. *Podstata křesťanství*. Praha: SNPL, 1954.
- FEUERBACH, L. *Zásady filosofie budoucnosti a jiné filosofické práce*. Praha: ČAV, 1959.
- FICHTE, J. G. *Pojem vzdělance*. Praha: Svoboda, 1971.
- FICHTE, J. G. *Výber z díla*. Bratislava: Pravda, 1981.
- HEGEL, G. W. F. *Estetika I. II*. Praha: Odeon, 1966.
- HEGEL, G. W. F. *Dějiny filosofie I*. Praha: ČAV, 1961.
- HEGEL, G. W. F. *Dějiny filosofie II*. Praha: ČAV, 1965.
- HEGEL, G. W. F. *Dějiny filosofie III*. Praha: Academia, 1974.
- HEGEL, G. W. F. *Fenomenologie ducha*. Praha: ČAV, 1960.
- HEIDEGGER, M. *Kant a problém metafyziky*. Praha: Filosofia, 2004.
- HOBBS, T. *Leviathan neboli o podstatě zřízení a moci státu církevního a občanského*. Praha: Melantrich, 1941.
- HOBBS, T. *Výbor z díla*. Praha: Svoboda, 1988.
- HOLBACH, P. H. D. *Společenský systém neboli Přirozené zásady morálky a politiky s kritickým pojednáním o vlivu na mravy*. Praha: NČAV, 1960.
- HOLBACH, P. H. D. *Zdravý rozum neboli přirozené představy v protikladu k představám nadpřirozeným*. Praha: SNPL, 1959.
- HUME, D. *Zkoumání lidského rozumu*. Praha: Svoboda, 1972.
- HUME, D. *Zkoumání o zásadách mravnosti a Zkoumání o rozumu lidském*. Praha: J. Leichter, 1899.
- HUSSERL, E. *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*. skripta FF UK, Praha: SPN, 1970.
- HUSSERL, E. *Idea fenomenologie*. Praha: OIKOYMENH, 2001.
- HUSSERL, E. *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Praha: Academia, 1972.
- JAMES, W. *Druhy náboženské zkušenosti*. Praha: Melantrich, 1930.
- JAMES, W. *Pragmatism. Nové jméno pro staré způsoby myšlení. Populární přednášky o filosofii*. Praha: J. Leichter, 1918.
- KANT, I. *Základy k metafysice mravů*. Praha: J. Leichter, 1910.
- KANT, I. *Kritika soudnosti*. Praha: Odeon, 1975.
- KANT, I. *Kritika praktického rozumu*. Praha: J. Leichter, 1944.
- KANT, I. *Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou*. Praha: Svoboda, 1972.
- KANT, I. *Základy metafyziky mravů*. Praha: Svoboda, 1976.
- KANT, I. *Kritika čistého rozumu*. Praha: OIKOYMENH, 2001.
- KIERKEGAARD, S. *Okamžik*. Praha: J. Leichter, 1911.
- KIERKEGAARD, S. *Nemoc k smrti*. Mnichov: Opus Bonum, 1981.
- KIERKEGAARD, S. *Bázeň a chvění. Nemoc k smrti*. Praha: Svoboda, 1993.
- KIERKEGAARD, S. *Filosofické droby aneb Drobátko filosofie*. Olomouc: Votobia, 1997.
- KIERKEGAARD, S. *Současnost*. (Edice Váhy) Praha: Mladá fronta, 1969.
- LEIBNIZ, G. W. *Nové úvahy o lidské soudnosti od auktora systému předzjednané harmonie*. Praha: ČAVaU, 1932.
- LEIBNIZ, G. W. *Monadologie a jiné práce*. Praha: Svoboda, 1982.
- LOCKE, J. *Dvě pojednání o vládě*. Praha: nakl. ČSAV, 1965.
- LOCKE, J. *Esej o lidském rozumu*. Praha: Svoboda, 1984.

MILL, J. S. *O svobodě. I. II.* Praha: J. Otto, nedatováno.
MILL, J. S. *O individualitě.* Praha: J. Pospíšil, 1881.
NIETZSCHE, F. *Filosofie v tragickém období Řeků.* Olomouc: Votobia, 1994.
NIETZSCHE, F. *Nečasové úvahy I. II.* (Edice Váhy) Praha: Mladá fronta, 1992.
PASCAL, B. *Myšlenky.* Praha: Odeon, 1973.
ROUSSEAU, J. J. *O původu nerovnosti mezi lidmi.* Praha: Svoboda, 1949.
ROUSSEAU, J. J. *Emil čili o výchování.* Olomouc: nakl. R. Promberga, 1926.
ROUSSEAU, J. J. *Vyznání.* Praha: Odeon, 1978.
ROUSSEAU, J. J. *Rozpravy.* Praha: Svoboda, 1989.
SCHELER, M. *Místo člověka v kosmu.* Praha: Academia, 1968.
SCHELER, M. *Řád lásky.* (Edice Váhy) Praha: Vyšehrad, 1971.
SCHELLING, F. W. J. *Drobné spisy a fragmenty.* Praha: Vyšehrad, 2004.
SCHELLING, F. W. J. *Filosofická zkoumání bytnosti lidské svobody a s tím souvisejících předmětů.* Praha: FÚ AV ČR, 1992.
SCHELLING, F. W. J. *Výbor z díla.* Praha: Svoboda, 1977.
SCHELLING, F. W. J. *Věky světa. Kniha první. Minulost.* Praha: OIKOYMENH, 2002.
SCHOPENHAUER, A. *Svět jako vůle a představa I. II.* Pelhřimov: Nová tiskárna, 1998.
SPINOZA, B. *Krátké pojednání o Bohu, člověku a jeho blahu.* Praha: ČAVaU, 1932.
SPINOZA, B. *Etika.* Praha: Svoboda, 1977.
SPINOZA, B. *Metafyzické myšlenky.* Praha: Filosofia, 2000

Rozšiřující literatura – příspěvky k filosofii výchovy

Basedow J. B. a jeho filantropinum. (Edit: ŠTVERÁK, Vladimír) Praha: SPN, 1980.
Friedrich Fröbel O výchově člověka. Praha: SPN, 1982.
FELBIGER a KINDERMANN Reformátoři lidového školství. Praha: SPN, 1986.
J. F. Herbart a jeho pedagogika. (Edit. HOFMAN, Franz a Jiří KYRÁŠEK) Praha: SPN, 1977.
CHLUP, Otakar *Vývoj pedagogických ideí v novém věku.* Brno: FF, 1925.
Otakar Kádner, pedagogika, školství a jejich dějiny. (Edit. CACH Josef) Praha: SPN, 1981.
Lindner, G. A. a jeho odkaz dnešku. (Edit. CACH, Josef a Karel DVOŘÁK) Praha: SPN, 1970.
T. G. Masaryk o škole a vzdělání (Edit. CACH Josef) Praha: SPN, 1990.
John Locke o výchově. (Edit. SINGULE František) Praha: SPN, 1984.
J. J. Pestalozzi. Ze života a díla. (Edit. KYRÁŠEK, Jiří) Praha: SPN, 1968.
J. J. Pestalozzi. Výbor z pedagogických spisů. (Vybral a přeložil Vilém Brauner) Praha: SPN, 1956.
QUICK, R. H. *Vychovatelští reformátoři.* Praha: J. Leichter, 1897.
M. Tyrš a jeho místo v dějinách pedagogiky. Praha: SPN, 1989.

Místo na poznámky ke studiu: